

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології

Кафедра соціальної роботи

На правах рукопису

Лорсанов Різван Альмерзайович

**«ПРОФІЛАКТИКА ВІКТИМНОСТІ, ЯК ЧИННИКА БУЛІНГУ СЕРЕД
МОЛОДІ»**

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня

бакалавра соціальної роботи

Науковий керівник:

Професор кафедри соціальної роботи,
доктор психологічних наук, професор
Александров Денис Олександрович

Допустити до захисту в ЕК

Кафедра соціальної роботи

Завідувач кафедри соціальної роботи,

кандидат соціологічних наук, доцент

Люта Леся Петрівна _____

(підпис)

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМНОСТІ ЩОДО ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У МОЛОДІ	6
1.1 Загальна характеристика віктимності	6
1.2 Віктимологічна характеристика жертв боулінгу	12
1.3 Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ВІКТИМНОСТІ ЩОДО ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У МОЛОДІ	23
2.1 Методологія та опис віктимності щодо проявів булінгу у молоді	23
2.2 Інтерпретація результатів емпіричного дослідження взаємозв'язків віктимності щодо проявів булінгу із компонентами системи самоставлень та основними особистісними особливостями молоді	28
Висновки до розділу 2	36
РОЗДІЛ 3 ПРОФІЛАКТИКА ВІКТИМНОСТІ ЩОДО ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У МОЛОДІ	37
3.1 Аналіз сучасних методів роботи з віктимністю щодо проявів боулінгу	37
3.2 Розробка програми подолання віктимності щодо проявів булінгу у молоді	40
Висновки до розділу 3	49
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. В даній роботі розглядається система віктимності у молоді, а саме їхній зв'язок з булінгом. Проблема віктимності є надзвичайно актуальною для сучасної психологічної науки та соціальної практики. Найбільший інтерес представляє саме віктимність, як чинник булінгу. Вивчення віктимності має значне теоретичне, практичне значення для вирішення питань щодо визначення заходів запобігання злочинам. Поведінка потерпілого в багатьох життєвих ситуаціях, може бути приводом, поштовхом для створення обстановки, що провокує злочин. Статистичні дані про попередження злочинів свідчать про те, що демографічні та рольові ознаки потерпілих мають певне кримінологічне значення. Стать, вік, професія та інші чинники зазвичай відіграють суттєву роль у механізмі злочину і можуть бути визначальною умовою вчинення того або іншого злочину. З огляду на наведене, можна констатувати, що обрана нами тема є актуальною та автентичною, а запропоновані ракурси дослідження є обґрунтованими та виправданими. Результати авторського дослідження суттєво доповнюють існуючі на даний момент наукові здобутки, оскільки вперше містять якісні й кількісні результати дослідження рівня віктимності у молоді за допомогою адаптованих методик.

Метою даної роботи є вивчення та емпірична перевірка взаємозв'язку рівня віктимності з особистісними характеристиками жертв булінгу, створення програми на подолання віктимності.

Для досягнення поставленої мети нами визначені наступні **завдання**:

1. Розкрити теоретичні підходи загальної характеристики віктимності щодо проявів булінгу;
2. Вивчити віктимологічну характеристику жертв булінгу;
3. Обґрунтувати методологію емпіричного дослідження;
4. Проаналізувати та інтерпретувати результати експериментального дослідження взаємозв'язків психологічних чинників віктимності щодо проявів булінгу.

5. Організувати та провести тренінгову роботу на подолання психологічних чинників які взаємопов'язані з віктимністю щодо проявів булінгу.

Об'єкт: особистісні чинники піддатності булінгу.

Предмет: профілактика віктимності як чинника булінгу серед молоді.

Гіпотеза: полягає у тому, що система особистісних чинників та компонентів самоствавлення визначають віктимність щодо проявів булінгу серед молоді. Завдяки цьому можна вдосконалити профілактичні заходи з попередження булінгу у соціальній роботі.

Методи дослідження:

1. *теоретичні методи:* аналіз педагогічної, психологічної, літератури з метою побудови теоретичної моделі чогось у когось;

2. *аналітичні методи:* вивчення вітчизняного й зарубіжного досвіду стосовно діагностики віктимності у підлітків; аналіз методичних і нормативних документів;

3. *емпіричні методи:* проведення та аналіз тестування за допомогою наступних психодіагностичних методик (методика дослідження самоствавлення (С. Р. Пантілеєв) – для діагностики індивідуально-психологічних проявів системи самоствавлень, які впливають на ризики виникнення віктимності у підлітків; Адаптована та модифікована професором Александровим Д. О. методика ROBVQ – для визначення рівня піддатності індивіда булінгу: з метою виявлення віктимності у процесі дослідження, 16 факторна методика Р. Б. Кеттелла – для діагностування особистісних проблем та створення корекційних засобів для їх подолання.

4. *методи математичної обробки результатів дослідження:* Microsoft Excel;

5. *інтерпретаційний метод.*

Емпіричну базу дослідження складає 62 людини з числа осіб, які віком від 17 до 23 років.

Наукова новизна полягає у тому, що проведено детальне теоретико-емпіричне вивчення та аналіз особливостей основних індивідуально-психологічних чинників формування віктимності у молоді та розроблений план подолання цих чинників.

Структура роботи складається з вступу, трьох розділів, які містять 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел у кількості 45, 3 додатків. Загальний обсяг роботи складає 65 сторінок, з яких основного тексту 55 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМНОСТІ ЩОДО ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У МОЛОДІ

1.1 Загальна характеристика віктимності.

У сучасному світі існує дуже багато ризиків для людини стати жертвою: екологічні чи техногенні катастрофи, неналежне поводження з тваринами, дорожньо-транспортні пригоди, недотримання правил техніки безпеки тощо. Крім того не варто забувати про різноманітні правопорушення та злочини, проблематика яких особливо гостро постає у контексті ведення бойових дій у країні. Унаслідок таких геополітичних конфліктів як війни фіксується величезна кількість воєнних правопорушень, скоєних стороною конфлікту.

Не варто забувати і про таку важливу деталь як підвищення напруги всередині суспільства, котре є стороною військового конфлікту: втрати рідних і близьких, місця проживання та заощаджень, нанесена шкода здоров'ю як фізичному, так і метальному негативно впливає на психоемоційний стан людини. Це може призвести до таких негативних наслідків як підвищення тривожності, агресивності та внутрішньої напруженості. У такому разі людина досить легко може піддаватись впливу емоцій та діяти імпульсивно, не замислюючись про наслідки та не обмірковуючи скоєне. Таким чином кількість правопорушень може збільшуватись, відповідно і жертв – теж.

Поняття «жертва» та усі супроводжуючі дефініції та процеси розглядаються у контексті віктимології – науки про жертву. Це комплексна галузь знання, яка охоплює усе різноманіття підходів до визначення статусу жертви, її характеристики, причин набуття такого статусу, шляхів запобігання потраплянню в таке становище, а також шляхи допомоги жертві, зокрема і у поновленні її ресурсів [38, с.8]. Різнобічний підхід до вивчення проблематики забезпечують як кримінологія, так і психологія, педагогіка та соціологія.

Над концепцією жертви працювало багато науковців, у тому числі Г. Гетінг, М. Вольфганг, Г. Кайзер, М. Амір, Х. Гентінг, К. Міядзява та багато інших вчених. Вони розглядали дану проблематику з різних боків, намагаючись виокремити типи постраждалих, ознак, за якими найчастіше стають жертвами, як уникнути потенційно небезпечних ситуацій тощо. У контексті вітчизняних досліджень проблематику досліджували О. Джужа, Є. Цибуля, В. Туляков,

Витоки віктимології, питання як і чому люди стають жертвами, постало перед людством досить давно, коли воно почало активно розбудовуватись і для мирного життя необхідно було визначити межі: що можна робити, а чого – ні. Проте виокремлення віктимології у окрему галузь знання відбулось у першій половині ХХ столітті, коли в контексті кримінології Г. Гентіг у своїй праці «Зауваження з приводу інтеракції між злочинцем і жертвою» виклав ідею про те, що жертва є активним учасником взаємодії з правопорушником, а не просто об'єктом його впливу [18]. Науковець зазначав, що, якщо у нашому світі є особи, яким притаманно скоювати злочини ледь не від самого народження, то навіщо нівелювати тезу про те, що є і жертви, яким притаманно бути у цьому стані постійно [30]. На думку вченого цілком логічно припускати зв'язок, два ключові елементи якого знаходяться по різні сторони і протиставляються одне одному. Якщо є потяг скоювати зло, то чому не може бути такого ж прагнення приймати це зло в позиції жертви?

Л. Франк, який увів поняття «віктимності», наголошував, що даний термін описує людей, котрі є схильними до нападів на себе. Це нерозважливі та безтурботні особистості, поведінка яких є необережною та такою, що схильна накликати негативні наслідки [30]. При цьому ідеї вчено перекликаються з висновками Г. Гентіга: обидва науковці висловлювали ідеї про те, що віктимність – це майже вроджена схильність людини ставати учасником правопорушення у ролі постраждалого. Це своєрідний набір рис та ставлень, які транслуються людиною у світ та роблять її вразливою, піддатливою до негативних впливів зі сторони.

На противагу цій думці, дослідники Я. В. Чаплак та Г. В. Чуйко враховують і позицію Г. Шнайдера, що віктимною від природи людина бути не може, ця риса характеру належить виключно тим особистостям, у котрих вона сформована під впливом психосоціальних, політичних чи фізичних чинників [40, с. 456]. Тобто, на його думку, це радше не вроджена, а набута людиною ознака, на формування якої вона не завжди має вплив.

Загалом, попри неоднозначні позиції дослідників щодо походження поняття, вони сходяться на тій думці, що віктимність – такий комплекс рис людини, який ставить її під загрозу у реальному житті, несе їй небезпеку стати жертвою та наслідки, які тягне за собою дана позиція. При цьому, ми, як і багато інших дослідників, наголошуємо, що, коли йдеться про злочин чи правопорушення, у скоєному винним визнається той, хто скоїв антисоціальний акт.

Багато науковців намагались перерахувати усі фактори, які підштовхують до віктимної поведінки особистості. Серед таких наведемо класифікацію віктимності О. Б. Бовть за ознаками жертви:

- ситуативна віктимність (коли жертва стає заручником обставин);
- особистісна (коли правопорушення стосовно людини здійснюється (може здійснюватись на підґрунті її особистісних характеристик, які не до вподоби нападнику);
- фізична (коли правопорушення стосовно людини здійснюється (може здійснюватись на підґрунті її зовнішніх характеристик чи стану здоров'я);
- іміджева (коли правопорушення стосовно людини здійснюється на підґрунті її зовнішнього вигляду: одягу, прикрас, статусу тощо);
- гендерна (коли правопорушення стосовно людини здійснюється (може здійснюватись на основі статі чи гендеру особи);
- статусно-рольова (коли правопорушення стосовно людини здійснюється (може здійснюватись через її посаду, статус у суспільстві, ступінь кар'єрного зростання, соціальних ролей тощо);

- вікова віктимність (коли людина є потенційною жертвою через свій вік) [37, с. 39].

Тобто, віктимною, на думку автора, людину може робити будь-яка її ознака. Особу може зробити вразливою одна чи кілька з її власних характеристик, за умови віктимної поведінки (такої, яка є сприятливою для нападника). При цьому варто враховувати той момент, що віктимність спричиняють не лише певні ознаки людини, особистісні характеристики, враження, яке вона на когось справляє, чи дії, які часом нелогічно, проте все ж можуть стати своєрідними «маячками» для осіб з антисоціальною поведінкою та підштовхнути її до здійснення протиправної діяльності.

Ще одним важливим завданням віктимологів є визначення рівнів віктимності, тобто ступенів її вираженості в людини та з'ясування причин такої поведінки. Найбільш актуальним вважається такий розподіл віктимності:

- нормальний рівень спостерігається тоді, «коли людина нормально адаптується»;
- середній рівень можна констатувати, коли внаслідок певних люди може піддаватись нападам, але загалом її поведінка не є віктимною;
- високим рівнем можна називати такий стан, коли людина має певний набір особистісних характеристик, які не дозволяють їй різних формах супротивляться негативним впливам і при цьому вона є нестійкою та не є резильєнтною до зовнішніх впливів, при цьому може не відчувати внутрішньої впевненості [40, с. 460].

Це свідчить про те, що навіть за умови, якщо всі будуть рівними відносно зовнішніх характеристик чи соціально-рольових статусів, то внутрішній рівень піддатливості негативним впливам все одно буде різним і по-різному впливатиме на життєдіяльність особистості. Віктимність, на думку авторів, має певну градацію і відрізняється в кожного відповідно до його соціальних, економічних та інших умов. При цьому треба брати до уваги і той факт, що в певний період життя людина може бути більш чи

менш вразливою, тому цей рівень теоретично може коливатись протягом життя на різних його етапах.

Ступінь вираженості віктимності залежить від внутрішнього стану та зовнішніх умов, у яких перебуває і формується особистість. Якщо узагальнити вираженість схильності до стану жертви та проаналізувати злочини чи інші негативні події, які відбуваються з різними людьми, то можна дійти до висновку, що жертв можна розподілити по категоріях. Одну з таких класифікацій оприлюднив Г. Гентіг. На його погляд можна виділити такі основні типи жертв: депресивний, жадібний, безглуздий та жертви мучителів [42].

1) Перший тип характеризується загальною пригніченістю, відсутністю радості чи інших позитивних емоцій. Він, як відображення Танатоса у теорії З. Фрейда, втілює собою потаємне тяжіння, приховане бажання саморуйнування, самознищення та смерті [39]. Такі особистості не хочуть жити чи не хочуть жити добре і тим самим притягують до себе стихійні чи інші лиха, внаслідок займають позицію жертви.

2) Жадібним типом Гентіг класифікує тих, жертв, котрі зайняли дану роль через обставини, до яких самі були причетними. Це ті люди, які намагались досягти успіху легкою ціною, шукали швидких грошей чи стали жертвами унаслідок своїх залежностей (наприклад, намагаючись заволодіти об'єктом адикції).

3) Безглуздим типом називаються особи, які стали жертвами випадково, унаслідок недосконалості законодавства чи інших, незалежних від самої жертви обставин.

4) Жертви мучителів, останній тип за даною класифікацією, передбачає, що над особою протягом тривалого часу здійснюється гноблення, пригнічення чи різного роду насилля і в певний момент, людина, не витримавши тиску, у певний момент зривається та вбиває свого мучителя.

Тобто, жертвами є чи можуть стати особи, які знаходяться у різних обставинах і мають різні характеристики: дехто з них свідомо прагне

знаходитись у цій позиції, дехто не бачить логічних варіантів виходу зі складної ситуації, деякі люди намагаються швидко та без наслідків нажитись на комусь чи на чомусь, а інші можуть опинитись не у той час, не в тому місці. Дуже складно об'єднати жертв та класифікувати їх, тому, на погляд не може бути однозначної позиції щодо того, як характеризувати жертв.

Навіть за умови різної вираженості віктимності жертвою може стати буквально будь-яка людина, проте обставини, за яких вона зайняла таку позицію відносять кожного постраждалого до різних категорій. О. Юрченко таким чином визначає 3 категорії потерпілих: ситуаційні, ймовірні та визначені завчасно [25, с. 448].

1) Жертви ситуацій – це ті люди, котрі випадковим чином стали потерпілими правопорушення чи інших обставин, які нанесли їм шкоди. Якщо говорити про ситуацію злочину, то такі постраждалі ніколи не взаємодіяли зі зловмисниками до цього, а жертвами стали через ситуативний стан самого нападника (бажання скоїти злочин, перебування у стані сп'яніння, стан афекту, матеріальна забезпеченість тощо).

2) Вірогідні жертви – ті особи, котрі стали потерпілими у процесі взаємодії з порушником. Це ситуації, у яких також вирішальним може стати стан афекту нападника, підвищення агресивності чи заздрості, котрі спричинили неконтрольовані дії.

3) Обрані завчасно жертви – ті люди, до яких зловмисник давно відчуває негативні емоції та/або бажання завдати шкоди. Таким чином потерпілі стають заручниками спланованої ситуації. Одним із найяскравіших прикладів може слугувати викрадення або пограбування будинків, коли йдеться про точне проектування злочину з урахуванням деталей.

Із класифікації можна зробити висновок, що існують ситуації, коли жертва жодним чином не провокує провпорушника особисто, не має внутрішніх підстав та потягу до жертвності, проте певні зовнішні ознаки (статус, матеріальне становище, речі тощо), які має потерпілий, але не має нападник, можуть наділити особистість статусом потерпілого.

1.2 Віктиміологічна характеристика жертв булінгу

Щодо самого булінгу (цькування) увійшло в освітньо-навчальний простір та й загалом у життя українців відносно нещодавно, проте протягом останніх років набуває розголосу: жертви булінгу стали менше соромитися свого статусу та висловлювати свою позицію, повідомляти про нападників, заручившись підтримкою рідних, близьких та просто небайдужих людей. У суспільстві більше уваги привертають до даної проблематики: крім загального розголосу, сюжетах у новинних ефірах та історій у ЗМІ, митці створюють пісні, картини та скульптури, щоб звернути увагу на жертв булінгу та допомогти їм прийняти себе, вербалізувати власні переживання, ділитись історіями та допомогтись справедливого покарання для правопорушників. У свою чергу фахівці створюють сайти, додатки та чати підтримки, гарячі лінії, куди може подзвонити потерпілий, розробляють методичні рекомендації та дидактичні матеріали, де розміщують інформацію про те, що є цькуванням, як його визначити, хто і в який спосіб може допомогти вирішити дану проблему та яке покарання передбачене для порушника.

Усі ці процеси є досить важливими, адже кожна особистість має гарантовані Конституцією України права, зокрема право на повагу гідності, особисту недоторканість вільний розвиток своєї особистості та інші [13].

Згідно із чинним законодавством булінг в освітньому просторі визначається як «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій... внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [21, 29]. Це дії, спричинені учасником освітнього процесу, які

створюють тиск, несприятливу атмосферу для навчання, розвитку та життєдіяльності особистості загалом. А, так як у процесі набуття освіти в школі чи іншому призначеному для цього закладі особистість перебуває у віці та стані формування своїх життєвих установок, то важливо викорінювати явище булінгу якомога раніше, адже це матиме негативний вплив на розвиток як жертви, так і кривдника.

Так само не застраховані від булінгу дорослі люди. Найпримітнішим підтвердженням цієї думки виступає окрема стаття (173-5) в Кодексі адміністративних правопорушень, у якій подана відповідальність за мобінг – цькування працівника на робочому місці [21]. Тобто актуальною ця проблематика є для всіх категорій населення, незважаючи на вік, стать, статус чи посаду.

Дану проблематику розглядали багато науковців, серед яких Д. Олвеус, С. Грейв, П. Рендолл, Л. Бакер, М. Ейнсберг, Д. Лейн, а також вітчизняні Ю. Савельєв, А. Ведернікова, Т. Салата, А. Богуславська, Ю. Градова, О. Іваній, І. Лубенець, К. Плутницька та інші дослідники.

Одним з перших свої напрацювання опублікував Д. Олвеус, визначивши цькування як систематичний процес, за якого особа піддається нападам з боку інших, сильніших людей. Дослідник додає, що ключовою характеристикою таких дії є те, що вони скоєні цілеспрямовані, маючи на меті принизити чи образити того, хто не може за себе постояти [44]. Тобто, по суті, вчений заклав ту основу і характеристику булінгу, якою послуговуються і до тепер: повторюваність, подовженість у часі, зумисність. При цьому сторона, яка здійснює цькування знаходиться у більш сильній позиції відносно жертви, яка не має достатньо можливостей аби захистись.

Л. Кішлі вважає, що основна відмінність булінгу від інших видів правопорушень ґрунтується на «емоційному приниженні жертви», намаганні спричинити настільки сильний тиск на особистість, щоб зробити її відлюдником та посіяти в ній неабиякий страх нападника, дати йому мало не безмежну владу над потерпілим [24].

Вчена також виділяє 7 ознак булінгу, за якими можна виокремити даний вид правопорушення:

- 1) пригнічення емоцій та образи (незалежно від форми вираження таких дій: зневажливі фрази, погляди, непристойні, образливі жести тощо);
- 2) цькування здійснюється протягом довгого часу (це також негативно впливає на жертву, навіть якщо вона опирається нападкам, це виснажує людину і має негативний вплив на її самооцінку та психоемоційний стан, може викликати відчуття безвиході);
- 3) ворожа поведінка теж може вважатись цькуванням;
- 4) інтервенція в особистий простір іншої особи (буквально: втручання в помешкання чи комфортну для спілкування відстань, у переносному значенні: втручання у особисті, сімейні справи людини, стан її здоров'я тощо);
- 5) булінг має однозначно негативний вплив на жертву, її добробут;
- 6) цькування – це цілеспрямований негативний вплив на особу, метою якого є переживання нею травматичного досвіду, образи, сорому, суму, страху чи інших негативних емоцій та почуттів;
- 7) жертва є слабшою та має менше ресурсів та можливостей опиратись булінгу стосовно себе чи інших людей [22].

Таким чином ми отримуємо розгорнуту характеристику цькування як явища та критерії, за якими можна виокремити булінг серед інших видів насилля, з якою згодні більшість науковців та фахових спеціалістів.

Варто додати, що цькування є поняттям, яке продовжують досліджувати та виявляти нові ознаки, які можуть бути притаманні цьому процесу. Зокрема Д.А. Сорочан пропонує до ознак булінгу додати ще один варіант: схильність до цькування – це не одна з асоціальних характеристик конкретної особи, це – «соціальна поведінка», яка може існувати у сформованій групі [35]. Дана модель поведінки розвивається не лише у конкретних осіб, відмежованих від решти групи, а й може захоплювати

інших, нейтральний до певного моменту учасників до участі в процесі цькування як зі сторони нападника, так і з боку жертви.

Загалом, цькування досить складне явище, особливо, коли йдеться про спільноту молодих людей, особливо підлітків. Дана вікова категорія унаслідок життєвого етапу формування власних цінностей, світогляду та патернів міжособистісної взаємодії намагається обрати ті, моделі поведінки, які їй комфортні, шляхом практичного застосування. Окрім цього, варто пам'ятати, що для підлітків є важливим соціальне визнання, тому в деяких спільнотах булінг може поставати ознакою престижу: бути кривдником, котрий має силу та владу, може виглядати більш впливово та авторитетно, ніж нейтральна позиція чи стан жертви. У випадках, коли кривдників більше одного-двох і це вже ціла група осіб, то нейтральність у цій ситуації може бути прирівняною до позиції жертви, що може стати ознакою віктимності.

Н. Данкансон, досліджуючи булінг серед підлітків вказував, що спільнота осіб такого віку є достатньо закритою: там панують свої звичаї та правила, є свої «еліти» та вигнанці [24]. Чим більш закритою є група, тим складніше учасникам із неї вийти, комунікувати з іншими колективами чи окремими людьми, поскаржитись на кривдника та попросити допомоги.

Враховуючи той факт, що цькування є радше соціальним явищем, ніж таким, що проявляється у окремих членів суспільства, то дослідники намагаються охарактеризувати якомога більше ролей, які притаманні учасникам групи, де регулярній основі здійснюється певне насилля над жертвою. Найочевиднішими ролями є ролі жертви та кривдника (її може займати не одна особа, а ціла група): перша страждає від цькування, а друга – його здійснює на підґрунті своїх внутрішніх мотивів.

Щодо інших ролей у процесі цькування, то Д. Олвеус визначає такі:

- «послідовники» – ті, хто підтримують знуцання, долучаються до цього процесу, проте не є ідейними натхненниками чи ініціаторами булінгу якоїсь особи;

- «пасивні кривдники» – ті, хто не проти цькування, а навпаки висловлюються на користь цього, але не готові брати на себе відповідальність та самостійно здійснювати фізичні дії стосовно жертви;
- «потенційні кривдники» – ті, хто мають внутрішню готовність до підтримки цькування особи чи групи осіб, але не виражають цього;
- «глядачі» – загалом, це ті люди, котрі мають нейтральне ставлення до знуцання, не намагаються завадити, але і не підтримують цього; вони не готові вступати у відкриту конфронтацію з кривдниками (можливо через побоювання опинитись на місці жертв), але так само не мають бажання підтримувати протиправні дії;
- «потенційні захисники» – це роль, яка є опозиційною до «позитивних кривдників»: у тих, хто займає таку роль є внутрішньо виражене засудження дій кривдників, проте вони його не вербалізують і не здійснюють жодних дій, які могли б суперечити нападникам (можливо через страх зайняти місце жертви чи незнання яким чином допомогти потерпілому);
- «захисники» – опозиційна до «кривдників» роль: вони здійснюють активні дії щодо захисту жертв; мета оборонців у цьому контексті – припинити знуцання, допомогти потерпілим та домогтися справедливості для них [34].

Із огляду на опрацьовані матеріали можемо зробити висновок, що категорія «спостерігачів» є більш наближеною до групи поплічників булінгу, ніж захисників жертв. Як ми вже з'ясували недружнє ставлення також може бути ознакою цькування, а відсутність будь-якої реакції на знуцання можна віднести до недружнього ставлення до жертви. Крім того, можна припустити, що ролі «потенційних кривдників» та «глядачів» є досить спорідненими з позиції жертви, адже вони відрізняються лише внутрішньою готовністю до здійснення цькування, проте жодна з ролей не передбачає активних дій.

Щодо способів та форм знуцання, то серед них виділяють кілька різних класифікацій. Одна з них – розподіл цькування за двома формами:

пряме і непряме [32]. Перше включає в себе відкриті фізичні чи вербальні дії стосовно жертви знущання: образливі фрази, вигуки, повідомлення, побиття, штовхання, псування особистого майна жертви тощо. Натомість непрямий булінг передбачає ворожу поведінку стосовно жертви, проте без фізичної взаємодії з нею: обговорення «за спиною», розпускання чуток про людину, ігнорування, образливі знаки чи символи, насміхання, відмежовування конкретної особи від групи, виявлення відкритого небажання взаємодіяти з нею. Обидві форми можуть поєнуватись і застосовуватись відповідно до тієї ролі, яку визначила для себе людина, котра не є безпосереднім кривдником чи потерпілим.

І. Сидорук у своїх роботах 2 основних види булінгу: фізичний і психологічний. До категорії фізичного насилля відносяться штовхання, укуси, підніжки, недоцільні торкання, обійми, що несуть у собі сексуальний підтекст – загалом будь-які тілесні прояви, які мають намір принизити чи здійснити знущання з людини. До психологічного насилля авторка відносить решту способів цькування, у тому числі: образливі вислови, ігнорування, ролі «потенційного» чи «пасивного кривдника», псування особистих речей тощо [34]. До психологічного булінгу також можуть бути віднесені ознаки мовлення, які виражає кривдник (інтонація, тон, паузи та інші), його рухи (погляд, жести, міміка), дистанцію, яку обирає нападник (зазвичай, кривдник втручається в особистий простір жертви, аби змусити її відчувати додатковий дискомфорт). Цькування в Інтернеті дослідниця також відносить до психологічного.

У той же час О.М. Ожйова виокремлює кібербулінг як окремий вид знущання [4]. Кібербулінг включає в себе кілька основних видів:

- харасмент (цькування через багаторазове надсилання повідомлень образливого вмісту);
- секстинг (вимагання та подальше поширення особистих світлин жертви без її на те згоди);
- самозванство (створення несправжніх акаунтів користувачів);

- кіберпереслідування (домагання, які повторюють від однієї і тієї ж особи чи групи осіб протягом тривалого часу);
- тролінг (систематичне пригнічення та знуцання з жертви) та інші [45].

Тобто у розрізі досліджень даної авторки кібербулінг є набагато більш складним та примітним явищем, яке необхідно виокремлювати з-поміж інших видів цькування. Воно не передбачає особистої взаємодії жертви з нападником – інтеракції відбуваються лише з використанням інформаційно-комунікативних технологій, проте наслідки бувають не менш вагомими, ніж результати булінгу в безпосередньому контакті з кривдником. До того ж це явище є широко розповсюдженим у світі і кривдниками чи жертвами можуть ставати особи з різних континентів, а шкода від знуцання не залежить від відстані, на якій вони комунікують.

Деякі дослідники також окремо виділяють явище соціального (емоційного) булінгу, основна характеристика якого полягає в намірі кривдника чи групи таких осіб ізолюватись від жертви [23]. Таким чином ті, хто здійснюють цькування виражають своє прагнення виключення жертви з групи та набуття нею статусу відчуженого, який не має права впливати на внутрішньо-групові процеси та домовленості.

У процесі аналізу поданих матеріалів ми визначили, що булінг – досить складне соціальне явище, яке потребує детального вивчення, адже в кожній окремій групі цькування проявляється по-різному, на різних підгрунтях. Але чи є фактори, які об'єднують жертв цього виду знуцання?

Норвезький дослідник цькування Д. Олвеус визначив 2 найрозповсюдженіші типи жертв: покірні та провокатори. Щодо покірних (пасивних) жертв, то вони мають такі основні характеристики:

- їм притаманна сором'язливість, обережність, боязкість, вони є мовчазливими та непоказними, віддають перевагу тихим та малолюдним місцям;

- їм притаманний досить високий рівень тривожності, низька самооцінка та депресивні стани;
- підлітки, які стають жертвами цькування, краще спілкуються зі старшими людьми, ніж з однолітками;
- жертвам цькування притаманна фізична слабкість, порівняно з кривдниками [44].

Щодо жертв-провокаторів, то їхня ключова характеристика – тривожність. Через неї складно концентруватись, тримати себе в руках, тому часто такі люди можуть бути імпульсивними та відчувати труднощі у керуванні своїми емоціями та почуттями. Цими діями вони можуть дратувати інших членів групи та тим самим своєрідно провокувати до булінгу. При цьому не має значущої різниці між статтю чи гендером жертви – ключову роль відіграє її поведінка.

Ці характеристики цілком збігаються із депресивним типом жертв злочинів, розглянутий у попередньому пункті даної роботи. Жертви булінгу на думку Д. Олвеуса є досить соціально відчуженими, що можна описати наслідок руху причин та наслідків цькування по спіралі: чим більше людина є відокремленою від решти спільноти, тим більше в неї ризику стати жертвою булінгу; чим більше та довше особа піддається знущанням, тим більш соціально ізольованою вона стає.

Проте варто пам'ятати, що тиха, непримітна чи тривожна поведінка не є запорукою того, що з такої людини будуть знущатись. Булінгу можуть піддавати і успішних осіб: відмінників у школі, найстаранніших працівників чи кращих фахівців у колективі. Вони теж вирізняються з-поміж решти колективу своєю успішністю: у школі – високими оцінками та повагою й увагою з боку вчителів (та батьків інших учнів, які ставлять відмінника у приклад своїм дітям), на роботі – високими показниками ефективності, за які, крім уваги, працівник отримує додаткове матеріальне заохочення.

Деякі дослідники окреслюючи характеристику жертви виділяють один ключовий елемент – відмінність жертви булінгу від решти групи за будь-якого ознакою:

- зовнішньою (одяг, зачіска, риси обличчя, конституція тіла);
- стану здоров'я (наявність хронічних хвороб, порушень у функціонуванні організму, інвалідності);
- поведінковою (особливості характеру, мовлення, темпераменту та патернів міжособистісної взаємодії);
- особливі освітні потреби (незнання мови, адаптація до нового середовища, труднощі в засвоєнні матеріалу тощо) [22].

У своїй статті «Історико-правова характеристика поняття «булінг»» Гришко В.І. наводить такі характеристики жертви цькування як належність до родини, в якій батьки проявляють гіперопіку стосовно своїх дітей або суворо ставляться до них, вимагають абсолютної слухняності та дотримання правил [11]. Також у статті наводиться думка про те, що якщо в шкільні роки особа ставала жертвою булінгу, більше того, якщо це відбувалось протягом дуже тривалого часу, то в людини могли сформуватись такі патерни поведінки та установки, які відповідають поведінці жертви, що стає підставою для продовження знущань з неї.

Ряд науковців вказують на те, що не можна визначити точну характеристику жертви, адже нею може стати будь-хто. Ключову роль у цьому відіграють обставини, патерни поведінки в колективі, наявність та дієвість механізми покарання порушників, особистість самого кривдника (кривдників) [11].

Висновок до розділу 1

За результатами теоретичного аналізу проблематики віктимності як чиннику булінгу серед молоді можемо зазначити, що тема досить широко та детально розглянута та продовжує вивчатись як закордонними, так і вітчизняними фахівцями.

Віктимність – це характеристика особистості, яка робить її вразливою до нападів на себе. З точки зору одних дослідників, вона виражається у нерозважливій, необачній, легковажній та необережній поведінці потерпілого, яка тим самим підштовхує правопорушника бачити в особі «легку здобич» – жертву, яка не чинитиме активного спротиву. На думку інших науковців віктимною поведінку людини може робити будь-яка її ознака, яка викликає відгук (реакцію) у правопорушника чи може бути будь-яким чином порушено через несприятливі обставини: гендер, зовнішність, стан здоров'я, характеристики матеріального стану тощо .

Із цього визначення логічно випливає думка деяких віктимологів, що жертва є активним учасником процесу, а не просто пасивним об'єктом впливу.

На думку Г. Гентіга, доцільно виділяти чотири основні типи жертв, серед яких є депресивні потерпілі (характеризуються загальною пригніченістю, сором'язливістю, відчуженою поведінкою), жадібні (постраждали від власного прагнення наживи), ситуативні жертви (стали такими через прогалини в законодавчій системі чи збіг обставин) та постраждалі мучителів (характеризуються тим, що протягом тривалого часу піддавались гнобленню чи знущанням).

У ході теоретичного аналізу з'ясовано, що поняття «віктимності» тісно пов'язане з «булінгом». Цькування є регулярним, тривалим процесом знущання однієї особи чи групи з іншої, яка знаходиться у менш сильній позиції відносно кривдника (кривдників). Воно завжди негативно впливає на жертву: її психоемоційний стан, здоров'я чи матеріальну забезпеченість.

Найбільш поширеним явище булінгу є в освітньому середовищі, поки особистість її патерни поведінки, система цінностей формуються. Проте, так

само цькування може проявлятися і на місці роботи, щодо сусідів, родичів тощо.

Ключовою в процесі є фігура кривдника, проте часто в процесі знущання присутня третя сторона – спостерігачі, одні з яких підтримують цькування активними діями, висловлюваннями чи внутрішньою готовністю, а інші можуть виступати проти. Є категорія спостерігачів, які не займають жодної позиції та нейтрально ставляться до знущання.

Виділяють кілька видів булінгу: фізичний (включає в себе побиття, підніжки, сексуальне домагання тощо), психологічний (включає в себе образливі висловлювання чи інші нефізичні прояви), кібербулінг (цькування за допомогою інформаційно-комунікативних технологій) та соціальний (емоційний), який передбачає соціальне ізолювання жертви.

Жертва булінгу є переважно тихою, спокійною, сором'язливою, слабшою за свого нападника, підвищена тривожність та низька самооцінка, проте відслідковуються і інші випадки в яких жертва булінгу з завищеною самооцінкою та неадекватним усвідомленням своїх власних сил. З точки зору Д. Олвеуса жертви цькування є досить соціально відчуженими, що можна описати як наслідок руху причин та наслідків цькування по спіралі: чим більше людина є відокремленою від решти спільноти, тим більше в неї ризику стати жертвою булінгу; чим більше та довше особа піддається знущанням, тим більш соціально ізолюваною вона стає.

Ключову роль у цьому відіграють обставини, патерни поведінки в колективі, наявність та дієвість механізми покарання порушників, особистість самого кривдника (кривдників).

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ВІКТИМНОСТІ ЩОДО ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У МОЛОДІ

2.1 Методологія та опис віктимності щодо проявів булінгу у молоді

Як було нами продемонстровано у ході теоретичного аналізу сучасних підходів до віктимності та проблеми булінгу у молоді, це питання досить актуальне на сьогодні. Відтак, гіпотеза нашого емпіричного дослідження полягає у тому, що саме віктимність та низьке самоствавлення індивіда можуть виступати соціально психологічними чинниками булінгу серед молоді. Виходячи з цієї теоретичної позиції ми у ході констатувального етапу емпіричного дослідження будемо діагностувати рівень самоствавлення для визначення їхнього впливу на віктимність як чинник булінгу.

Мета нашого дослідження – це виявити зв'язок самоствавлення індивіда з соціально-психологічними чинниками, які можуть впливати на віктимність індивіда та його піддатність булінгу.

З метою емпіричного дослідження віктимності, як чинника булінгу нами були поставлені наступні завдання:

- визначити роль самоствавлення у структурі віктимної поведінки;
- з'ясувати взаємозв'язок самоствавлення з піддатністю булінгу.

Дане дослідження проходило у три етапи:

Перший етап – теоретико-аналітичний – було присвячено аналізу літературних джерел з проблематики віктимної поведінки у підлітків, опрацювання основних понять і теорій віктимності, булінгу, вихідних принципів дослідження та методичного інструментарію, доборові психодіагностичного матеріалу для релевантним цілям емпіричного дослідження.

Нами були обрані методики:

- методика дослідження самоствавлення (С. Р. Пантілєєв) – для діагностики індивідуально-психологічні прояви системи самоствавлень, які впливають на ризики виникнення віктимності у молоді;

- Адаптована та модифікована професором Александровим Д. О. методика ROBVQ – для визначення рівня піддатності індивіда булінгу;

- 16 факторна методика Р. Б. Кеттелла – для діагностики особистісних рис та характеристик, що можуть впливати на рівень віктимності серед молоді.

Другий етап – констатувальний експеримент – базувався на формуванні репрезентативної вибірки, підготовки оптимальних обставин взаємодії з досліджуваними з метою ефективного проведення емпіричного вивчення віктимності у молоді, а також безпосереднього проведення психодіагностичного дослідження.

Для дослідження нами була сформована репрезентативна вибірка з 62 осіб, віком від 17 – 23 років.

Третій етап – аналітико-узагальнюючий. На цьому етапі відбувалася систематизація, аналіз, узагальнення та порівняння результатів, отриманих у результаті емпіричного дослідження, а також інтерпретація отриманих даних.

Основним методом засобом збору емпіричного матеріалу констатувального етапу дослідження було тестування з використанням психодіагностичних методик.

Четвертий етап – формувальне експериментальне дослідження, яке включало розробку та апробацію профілактичної програми з соціально-психологічного попередження віктимності у молоді, результати якого наведені у третьому розділі нашої роботи. План формуального етапу дослідження передбачав послідовну реалізацію таких етапів:

1. Формування вибірки.
2. Формування експериментальної та контрольної груп.
3. Проведення первинної діагностики.
4. Організація та проведення тренінгу.
5. Проведення підсумкової діагностики.
6. Інтерпретація результатів дослідження для порівняння результатів.

Методика дослідження самоствалення (С. Р. Пантілєєв) нами застосовувалася для діагностики індивідуально-психологічні прояви системи самоствалення, які впливають на ризики виникнення віктимності у молоді.

В якості вихідного приймається відмінність змісту “Я-образу” (Знання або уявлення про себе, в тому числі і у формі оцінки вираженості тих чи інших рис) і самоствалення. Питання тесту носять проєктивний характер і відображають життєві ситуації. Кожне з них дає значення характеристики в особливих одиницях виміру, які називаються Стен (в перекладі з англійської - “стандартна десятка”). Набрані “сирі” бали за шкалами, розподіляємо по біполярній шкалі з крайніми значеннями в 1 і 10 стенив.

Інтерпретація здійснюється за такими шкалами :

Шкала I “Відвертість”

Шкала II “Самовпевненість”

Шкала III “Самокерівництво”

Шкала IV “Дзеркальне «Я»”

Шкала V “Самоцінність”

Шкала VI “Самоприйняття”

Шкала VII “Самоприв’язаність”

Шкала VIII “Конфліктність”

Шкала IX “Самозвинувачення”

При інтерпретації приділяється увага, в першу чергу, “пиків” профілю, тобто найбільш низьким і найбільш високим значенням шкал, показники в “негативному” полюсі знаходяться в межах від 0 до 3, а в “позитивному” - від 7 до 10 стенив.

Опитування було реалізовано за допомогою бланку, який містив 110 тверджень, які характеризують ставлення людини до себе, респонденти ж відповідали на питання “згоден чи ні”. Інтерпретація отриманих даних відбувається згідно до «ключа» в якому детально описано як правильно підрахувати бали та що означає відповідна їх кількість стосовно кожної шкали.

Наступною, для визначення рівня піддатності індивіда булінгу: з метою виявлення віктимності у процесі дослідження нами використана методика **ROBVQ (Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire** by Breivik K., Olweus D.) адаптована та модифікована професором Александровим Д. О. Дана методика після її модифікації стала містити 30 проявів віктимності у ситуаціях підліткового булінгу. Кожен з проявів може бути оцінений за частотою прояву від 0 до 5 балів. Обробка здійснюється у підрахуванні балів за кожен позначку у стовпчиках:

Позначка у стовпчику «нічого подібного не траплялося» - 0 балів.

Позначка у стовпчику «в останні місяці подібне траплялося 1-2 рази» - 1 бал.

Позначка у стовпчику «буває 2-3 рази на місяць» - 2 бали.

Позначка у стовпчику «приблизно раз на тиждень» - 3 бали.

Позначка у стовпчику «кілька разів на тиждень» - 4 бали.

Позначка у стовпчику «трапляється щодня» - 5 балів.

Критерії оцінки

0-30 балів відсутня віктимність

31-60 балів низький рівень віктимності

61-90 балів середній рівень віктимності

91-120 балів високий рівень віктимності

121-150 балів дуже висока віктимність.

Останньою з обраних нами методик, була **16 факторна методика Р. Б. Кеттелла** - це одна з найпопулярніших методик оцінки характеру та особистісних рис людини. Вона використовується як у професійному, так і в особистому житті, наприклад, при відборі кандидатів на роботу, складанні психологічних портретів, або в сфері розвитку особистості.

Методика 16 факторів Кеттелла базується на дослідженнях, які показують, що людина може бути описана за допомогою 16 основних рис, які він назвав факторами. Кожен фактор характеризується певними рисами, які впливають на поведінку, діяльність та взаємодію з іншими людьми.

Даний опитувальник являється багатовимірною методикою, що дозволяє оцінити якості нормальної особистості, описує особистісну структуру людини, виявляє особистісні проблеми та допомагає знайти корекційні механізми для вирішення цих самих особистісних проблем. Опитувальник є найбільш популярним засобом діагностики особистості. Він використовується у всіх випадках, коли необхідні знання індивідуально-психологічних особливостей людини.

Опитувальник діагностує риси особистості, які Р. Б. Кеттелл назвав конституційними факторами. Вивчення динамічних факторів - мотивів, потреб, інтересів, цінностей - потребує застосування інших методів, що необхідно враховувати при інтерпретації. Адже реалізація у поведінці особистісних рис та установок залежить від потреб та характеристик ситуації.

За результатами обстеження будується "профіль особистості", при інтерпретації якого керуються ступенем вираженості кожного фактору, особливостями їх взаємодії, а також нормативними даними.

Первинні фактори тесту які досліджувалися:

- Фактор А: «замкнутість -товариськість».
- Фактор В: «інтелект».
- Фактор С: «емоційна нестабільність - емоційна стабільність».
- Фактор Е: «підпорядкованість - домінантність».
- Фактор F: «стриманість - експресивність».
- Фактор G: «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки».
- Фактор Н: «боязкість - сміливість».
- Фактор І: «жорстокість – чутливість».
- Фактор О: «спокій - тривожність».
- Фактор Q2: «конформізм - нонконформізм».
- Фактор Q3: «низький самоконтроль - високий самоконтроль».

- Фактор Q4: «розслабленість - напруженість».

Отже, проведене нами емпіричне дослідження складалось з констатувального та формувального експериментів, результати яких підлягали аналітико-узагальнюючій інтерпретації за допомогою методів математичної статистики. Опрацьовані результати піддавалися математико-статистичній обробці за допомогою програми Excel, та подальшій інтерпретації.

2.2. Інтерпретація результатів емпіричного дослідження взаємозв'язків віктимності щодо проявів булінгу із компонентами системи самоставлень та основними особистісними особливостями молоді

Зважаючи на те, що відповіді респондентів на питання стосовно досвіду піддатності булінгу, до нашої вибірки потрапили лише ті молоді люди, які за останній час відчували себе жертвою булінгу у легкій (72,5%), середній (21%) чи тяжкій формі (6,5%). При цьому цей показник продемонстрував надпотужну кореляцію з показником віктимності (0,784), що вказує на пряму залежність досвіду перебування у якості жертви із даною ризиконебезпечною особистісною схильністю.

Одразу також слід наголосити й на тому, що виявлена й вагома кореляція віктимності з показником віку (-0,248), з чого можна зробити висновок про поступове зниження віктимних ризиків по мірі дорослішання особистості та набуття нею життєвого досвіду.

Аналіз нашого дослідження почнемо з опису загальної вибірки за методикою Р. Б. Кеттелла. Оскільки, профіль по Р. Б. Кеттеллу ми описуємо по вираженості лівого (ближче до 0) або правого (ближче до 12) значення,

обчислювати кожен фактор ми будемо на скільки він віддалений від нейтрального показника у 6 балів. При цьому описувати вважаємо за доцільне ті значення, які мають вираженість не менше 0,5 від нейтрального значення.

Таблиця 2.1

Таблиця усереднених даних вибірки за методикою Р. Б. Кеттелла

A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q1	Q2	Q3	Q4	MD
7,5	5,2	6,4	5,7	5,8	6,8	6,7	6,5	6,3	6	6,5	6,9	5,7	5,7	6,7	6,5	6,7

Як видно, у профілі найбільш яскраво виражений Фактор А, ліве значення якого є замкнутість, праве - відкритість, комунікабельність. Різниця відносно нейтрального значення дорівнює 1,5, що можна інтерпретувати як відкритість в міжособистісних контактах, здатність до безпосереднього спілкування.

Далі йде Фактор О, що вказує на спокій або тривожність. Різниця дорівнює 0,9, що можна інтерпретувати як помірну невпевненість в собі, ранимість, схильність до поганих передчуттів, часте відчуття вини.

Наступними є показники, які відхиляються на 0,8. До них відносяться Фактор G, що позначає низьку чи високу нормативність поведінки при вирахуванні різниці відносно нейтрального значення склав 1,04, що говорить про відповідальність, дисциплінованість, а також і можливу схильність до гіперконтролю. Також третю позицію за ступенем вираженості обіймає й Фактор В, який вказує на інтелектуальний потенціал, і демонструє прояв лівого значення, тобто недостатній інтелектуальний потенціал, а саме, невисока оперативність мислення, недостатньо розвинутий загальний рівень ерудованості, можлива невелика здатність до вивчення чогось нового.

На четвертому місці за ступенем вираженості знаходяться показники з рівнем відхилення у 0,7. До них можна віднести, по-перше, Фактор Н, значення якого вказує на помірну схильність до соціальної напористості та

необачливого ризику, а по-друге, Фактор Q3, який демонструє певні намагання контролювати свої емоції та поведінку.

І на п'ятому місці з вираженістю відхилення від нейтрального значення у 0,5 знаходяться наступні показники: Фактор I, вираженість якого вказує на емоційну чутливість; Фактор Q4, який демонструє помірну схильність до активованості та напруженості; Фактор Фактор N, значення якого можна тлумачити як помірну тенденцію до гнучкої дипломатичності у взаєминах.

Тепер піддамо аналізу результати загальної вибірки за методикою дослідження самоствавлень (МИС) С. Р. Панталеєва. Зважаючи, що дана методика зорієнтована на виявлення відхилень компонентів самоствавлень людини, то нейтральними значеннями зазвичай вважають показник у 5 стенів. Ті ж показники, які менше цього діапазону оцінюються як низький рівень показника (і тим сильніше виражений, чим ближче до 0 стенів). У свою чергу показники, які перевищують нейтральні значення вказує на надмірну виразність якості (і тим вона сильніша, чим ближче до 10 стенів).

Таблиця 2.2.

Таблиця усереднених даних вибірки за методикою дослідження самоствавлень С.Р.Панталеєва

	Відвертість	Самовпевненість	Самокерівництво	Демонстроване «Я»	Самоцінність	Самоприйняття	Самоприв'язаність	Конфліктність	Самозвинування
«Сирий» бал	6,55	9,76	7,90	7,16	9,94	8,92	6,08	5,13	3,52
Стен	6	6	7	6	7	7	6	5	4

Можна зробити висновок, що майже за усіма показниками спостерігається середній рівень розвитку якостей. Наявні майже незначні

тенденції до помірного підвищення значень окремих показників самоствалення, які можна тлумачити як:

- У першу чергу, спостерігається певне перевищення самокерівництва, як певної тенденції до гіперконтролю; помірно переоцінка власної цінності; певна схильність до надто поблажливого самоприйняття; при цьому знижена схильність визнавати власні помилки та відчувати провину;

- У другу чергу, наявна схильність до ідеалізації демонстрованого перед оточуючими власного іміджу («Я» образу); надмірної самовпевненості та самоприв'язаності.

Це можна пояснити певними особливостями сучасного соціокультурного середовища, де ставлення до себе та свого іміджу має велике. На жаль, такі тенденції можуть призводити до формування неадекватного уявлення про себе та власні можливості, що ускладнює взаємодію з іншими людьми та може викликати конфлікти.

Завищена самооцінка може сприяти віктимності, оскільки людина з надмірним самоміркуванням може відчувати переваги і переоцінювати свої можливості в різних сферах життя. Це може призвести до недооцінки ризиків та перешкод на шляху досягнення мети, а також до заниження важливості чужих думок та порад. Крім того, завищена самооцінка може сприяти необдуманим рішенням та поведінці, що може призвести до невдач і негативних наслідків для себе та інших.

Разом із тим, усереднені показники не дають можливість дослідити зв'язки між показниками віктимності та системою самоствалень і особистісних якостей молоді.

Зважаючи на кількість експериментальної вибірки, то, з урахуванням критеріїв критичних значень кореляцій Спірмена, можна аналізувати лише ті, які мають найбільшу вагу (Див. Таб. 2.3).

Таблиця 2.3

Критичні значення кореляційних зв'язків вибірки біженців за Спірменом

n - вибірка	r відповідає рівню статистичної значимості $p \leq 0,1$	r відповідає рівню статистичної значимості $p \leq 0,05$	r відповідає рівню високої статистичної значимості $p \leq 0,01$	r відповідає рівню дуже високої статистичної значимості $p \leq 0,001$
62	0,211	0,250	0,325	0,408

Тому наступним кроком стає аналіз кореляційних зв'язків цих показників (див Таб 2.4-2.5)

Таблиця 2.4

Кореляції показника віктимності з показниками компонентів самоставлень (за Р.С.Пантилеєвим)

	Відвертість	Самовпевненість	Самокерівництво	Демонстроване «Я»	Самоцінність	Самоприйняття	Самоприв'язаність	Конфліктність	Самозвинувачення
Віктимність	-0,271	-0,420	-0,410	-0,215	-0,441	-0,094	-0,016	0,056	0,551

З даної таблиці стає очевидним, що віктимність залежить від схильності до самозвинувачення, як непродуктивної форми захисної поведінки молодій людині. Це можна пояснити тим, що схильна до самозвинувачення людина постійно знецінює свої власні можливості, здатна до ігнорування проблеми, адже думає що не в силах нічого змінити і вона заслуговує на те, що з нею відбувається.

Так само зростання віктимності пов'язана із тенденцією до заниженого відчуття власної цінності. Така людина не може адекватно зазначити своє місце в соціумі та постійно нехтує своїми власними потребами і бажаннями на користь, на її думку, більш цінніших людей.

Наступна вагома кореляція наявна між віктимністю та невпевненістю у собі. Такій людині дуже складно пробувати та вчитись чомусь новому, знайомитись з новими людьми. Через невпевненість у собі, людина принижує свої можливості та не ніколи не бере на себе лідируючі позиції в суспільстві.

Не менш вагомою є й зв'язок віктимності зі схильністю до втрати самокерівництва та самовладання. Це можна пояснити тим, що під час втрати самоконтролю людина не обмірковує свої власні вчинки та здатна як і до автоагресії так і до агресивної поведінки стосовно інших.

З зазначеного можна констатувати, що надмірна схильність до самозвинувачень на тлі недостатнього рівня розвитку самоцінності, впевненості та самовладання можуть виступати передумовою ризику розвитку віктимності молодій людині щодо булінгу.

Тепер звернемося до розгляду кореляційних зв'язків віктимності із основними особистісними факторами за методикою Р.Кеттелла (див. Таб. 2.5).

Таблиця 2.5

Кореляції показника віктимності з показниками факторів особистості (за Р.Кеттеллом)

Фактор	Віктимність
А (замкнутість - відкритість);	-0,330
В (інтелектуальний потенціал);	0,079
С (емоційна нестабільність - емоційна стабільність);	-0,439
Е (підпорядкованість - домінантність);	-0,020
F (стриманість - експресивність);	0,262
G (низька нормативність поведінки - висока нормативність);	-0,225
Н (боязкість - сміливість);	-0,162
І (жорстокість - чутливість);	0,174
L (довірливість - підозрілість);	0,252
М (практичність - мрійливість);	0,170
N (прямолінійність - дипломатичність);	0,313
О (спокій - тривожність);	0,036
Q1 (консерватизм - радикалізм);	0,165
Q2 (конформізм - нонконформізм);	0,036

Q3 (низький самоконтроль - високий самоконтроль);	-0,254
Q4(розслабленість - напруженість);	0,093
MD (самооцінка).	-0,412

Аналізуючи провідні кореляції ризику розвитку віктимності з досліджуваними особистісними характеристиками можна дійти висновку, що вона, перш за все, пов'язана із емоційною нестабільністю (фактор С). Оскільки емоційно нестабільна людина здатна до постійних нервових зривів, гіперболізації власних проблем, емоційна нестабільність може призводити до збільшеної вразливості до емоційних травм, шкідливих звичок, погіршувати міжособистісні конфлікти та ускладнювати здатність до формування стабільних соціальних зв'язків.

Наступний зв'язок відстежується із рівнем замкненості (фактор А). Замкнутість може підвищувати вразливість жертви, ускладнюючи її здатність до пошуку підтримки та допомоги. Вона може призводити до відчуття ізоляції, погіршувати самопочуття та створювати бар'єри для отримання необхідної підтримки та ресурсів для одужання та відновлення.

Далі слід звернути увагу на кореляцію віктимності із гнучкою дипломатичністю у взаєминах (фактор N), навіть у тих випадках, коли варто відстоювати власні інтереси. Це можна пояснити тим, що така людина занадто часто поступається власними інтересами на користь інших та зазвичай не здатна відстояти власні цінності та інтереси.

Також спостерігається зв'язок віктимності із схильністю до надмірної інколи нестриманої експресивності у проявах власних почуттів при взаємодії з оточуючими (фактор F). Надмірна експресивність у взаємодії може спричиняти страх, тривогу та почуття незахищеності у жертви. Вона може збільшувати стан напруження та викликати емоційну перевантаженість, що може погіршити віктимність і знизити здатність до оцінки ситуації.

При цьому такі тенденції можуть бути пов'язані із тенденцією до зниженого самоконтролю (фактор Q3), що кореспондує із вже виявленим

раніше аналогічною тенденцією за методикою МИС, а також з кореляцією із показником заниженої нормативності поведінки (фактор G).

Разом із тим, не можна оминати увагою й кореляцією віктимності із підозрілістю (фактор L), що, можливо, заважає будувати більш відкриті стосунки. Підозрілість може впливати на віктимність, збільшуючи стан тривоги та страху в жертві. Підозрюючий ставлення може ускладнювати процес довіри та здатність до формування здорових міжособистісних зв'язків. Жертва може почувати себе незахищеною та вразливою, оскільки її відчуття та досвіди можуть бути постійно спростовуваними або несхвалюваними. Це може призводити до погіршення самооцінки, почуття вини та бажання ухилитися від стосунків чи взаємодії з оточуючими.

Зазначене дозволяє стверджувати, що віктимність пов'язана із такими особистісними характеристиками, як: замкненістю, яка вірогідно кореспондує із недовірливою підозрілістю; емоційною нестабільністю, наслідком якої може бути схильність до втрати самоконтролю, нестримана експресивність та занижена нормативність поведінки; надмірна «дипломатична» гнучкість, яка може заважати захищати власні кордони.

Підводячи підсумок можна констатувати, що профілактика віктимності серед молоді має бути спрямована на психокорекційні та розвивальні заходи, які б спрямовувалися на:

- попередження розвитку непродуктивних захисних механізмів на кшталт схильності до самозвинувачень;
- підвищення почуття власної цінності та впевненості у собі;
- формування стійких навичок самовладання, що дозволить підвищити емоційну стабільність, самоконтроль, у тому числі, як на рівні експресивних проявів, так і дотримання нормативності поведінки;
- розвиток соціальної відкритості за рахунок мінімізації надмірної недовірливої підозрілості щодо оточуючих
- наснаження на цінування власних кордонів із готовністю щодо їхнього відстоювання, на противагу надмірної гнучкості у взаєминах.

Висновок до розділу 2

Для того, щоб виявити зв'язок самоствавлення та віктимності досліджуваних з чинниками булінгу ми організували та провели дослідження. Для цього, нами було обрано 3 методики: методика дослідження самоствавлення (С. Р. Пантілеєв) – для діагностики індивідуально-психологічні прояви системи самоствавлень, які впливають на ризику виникнення чогось у когось; адаптована та модифікована професором Александровим Д. О. методика ROBVQ – для визначення рівня піддатності індивіда булінгу; 16 факторна методика Р. Б. Кеттелла – для діагностування особистісних проблем та створення корекційних засобів для їх подолання.

Так, в усередненому профілі досліджуваних нами виявлені наступні найбільш виражені риси: невпевненість у собі, низький рівень самокерівництва, схильність до самозвинувачення, та емоційна нестабільність. Проведений кореляційний аналіз продемонстрував також вагомі зв'язки піддатності булінгу з такими характеристиками, як замкнутість; надмірні експресивність, дипломатичність та підозрілість.

З наведеного аналізу можна дійти висновку, що для зменшення віктимності підлітка щодо булінгових зазіхань, необхідно у процесі профілактичної роботи розвивати рефлексивність, для здатності розуміти та визнавати власні помилки, розвивати впевненість у собі та власних особистісних якостях, а також підвищувати значення самоцінності у власних очах. Адже впевнена у собі людина, яка здатна цінувати себе як особистість, спроможна толерантно поважати й інших людей, цінуючи їхні особистісні та власні кордони.

РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛАКТИКА ВІКТИМНОСТІ ЩОДО ПРОЯВІВ БУЛІНГУ У МОЛОДІ

3.1 Аналіз сучасних методів роботи з віктимністю щодо проявів булінгу у молоді

Профілактика віктимності серед молоді у процесі реалізації повинна спрямовуватись на гармонізацію наступних сфер особистості:

- повага до власних та чужих особистих кордонів;
- підвищення навичок самовладання та як наслідок контролю за емоційними проявами;
- комунікативна компетентність, готовність до встановлення соціальних зв'язків;
- підвищення самоствалення;
- підвищення самооцінки.

Тобто, профілактична робота із конкретним клієнтом повинна бути зосереджена на оптимізацію тої зони, яка є слабо розвиненою. Говорячи за молодь, ми не можемо не апелювати до їх індивідуально-психологічних та вікових змін, а отже при розробці та апробації різного роду програм це повинно враховуватись.

Аналізуючи методи, які є вагомими з точки зору їх залучення у програму профілактики віктимності, слід звернути на інтерактивну арт-терапію, рольову гру, психодраму і звичайно тренінг.

Романенко О.В. у своїх наукових роботах виділяє важливість моделювання та застосування рольової гри. При цьому, акцентується увага на розгляді певних причинних ситуацій «особа залишилась сама вдома...», «особа поверталась додому сама...», тобто розглядається конкретна життєва ситуація індивіда. Важливим є оцінка послідовності дій особи, її поведінкової стратегії під час програвання певної ролі (дотримання сценарію, простежування причинно-наслідкового зв'язку необдуманих вчинків тощо).

Арт-терапія є дуже доречним методом у роботі з молоддю, адже завдяки художнім засобам та інтерактивній взаємодії знижується рівень тривожності особи та розвивається її творчий потенціал. [12]

Говорячи за метод психодрами, можемо вказувати на його ефективність з точки зору закріплення нового досвіду індивідом через програвання сюжетних ситуацій. До того ж, це впливає на подолання певних труднощів у міжособистісних стосунках.

Однією із популярних програм, спрямованих на роботу із молоддю є профілактична програма “Не будь жертвою”, яка має на меті сформувати впевненість молоді особи, розвинути у неї самостійність та інтернальний локус контролю, підвищити навички самовладання та вольового контролю. Так, програма містить у собі 11 занять із частотою зустрічей 1 раз на тиждень. [28]

До того ж, комплексний підхід із профілактики віктимологічної поведінки у наукових працях деяких вчених розглядається через формування у молоді правової компетентності та життєздатних копінг-стратегій та розуміння причинно-наслідкового зв'язку при соціальній взаємодії. [31]

Низка сучасних вчених, розробляючи програми профілактики віктимної поведінки серед молоді, спираються на корекцію агресивних проявів та видозміну непродуктивних копінг стратегій на ресурсні. до уваги беруть універсальний формат тренінгової роботи. [10] До того ж, достатньо популярною є корекційна програма, за якої стабілізується емоційний стан особи, здійснюється набування та закріплення нею якісних характеристик, зокрема рефлексії, завдяки якій індивід більш усвідомлено може контролювати свою поведінку та аналізувати свої дії. [12]

Впровадження тренінгової роботи з метою профілактики віктимності серед молоді є доречною із точки зору поліпшення групової взаємодії та як наслідок поліпшення комунікативних навичок. До того ж, це допомагає особі фіксувати емоційні прояви інших людей та розвивати в себе навичку самовладання. [10]

Здійснюючи тренінгову роботу, тренер та учасники групової взаємодії, повинні враховувати та бути ознайомлені із рядом принципів, які гармонізують спільну діяльність:

- **Конфіденційність.** Домовленість про нерозголошення особистої інформації від учасників тренінгу на усіх етапах взаємодії. Маємо врахувати те, що дотримання цього принципу сприятиме встановленню більш комфортної взаємодії та активізації активності серед учасників групи.
- **Ознайомлення учасників із процедурою проведення тренінгової роботи.** Ключовим завдання тренера є доступно подати інформацію стосовно аспектів здійснюваної тренінгової діяльності, адже на рівень включеності до взаємодії впливає поінформованість учасників.
- **Чітке дотримання соціальних ролей.** Маневрувати ролями, розігрувати ролі - це те, що є доречним під час тренінгової роботи, але при цьому варто тримати професійну дистанцію між тренером та учасниками взаємодії, адже стосунки мають бути виключно діловими, щоб не порушити чітку групову динаміку та не вдатись до непродуктивних механізмів соціальної взаємодії.
- **Діяльність здійснюється в межах компетентності тренера.** Тренер не має права застосовувати не вивчені та не сертифіковані ним методи терапевтичного впливу. Так само, не можна працювати із окремими категоріями клієнтів, щоб не нашкодити їм.
- **Взаємоповага та рівність усіх учасників взаємодії.** Під час роботи з клієнтом потрібно поважно ставитись до думок один одного та не виділяти окремого учасника тренінгу поміж інших. Усі мають відчувати рівність та вільність своїх думок.
- **Дотримання правил, прийнятих на початку тренінгової взаємодії.** Процес тренінгової роботи має бути структурованим та на усіх етапах взаємодії супроводжуватись дотриманням правил серед усіх учасників. Задля ефективності, правила можна повторно озвучувати.

Враховуючи усі вищезазначені принципи, ми зможемо підвищити ефективність та включеність учасників до групової взаємодії.

У ході формувального етапу, нами було впроваджено програму профілактики віктимності серед молоді, яка буде спрямованою на підвищення рівня соціально-психологічних характеристик індивіда.

3.2 Розробка програми подолання віктимності щодо проявів булінгу у молоді

Враховуючи результати емпіричного дослідження, ми розробили програму націлену на подолання психологічних чинників, які взаємопов'язані з віктимністю. Нами було доведено у другому розділі нашої роботи, що віктимність тісно пов'язана з само ставленням людини та її особистісними характеристиками.

Як результат, ми очікуємо внаслідок нашої роботи:

- попередження розвитку непродуктивних захисних механізмів на кшталт схильності до самозвинувачень;
- підвищення почуття власної цінності та впевненості у собі;
- формування стійких навичок самовладання, що дозволить підвищити емоційну стабільність, самоконтроль, у тому числі, як на рівні експресивних проявів, так і дотримання нормативності поведінки;
- розвиток соціальної відкритості за рахунок мінімізації надмірної недовірливої підозрливості щодо оточуючих
- наснаження на цінування власних кордонів із готовністю щодо їхнього відстоювання, на протипагу надмірної гнучкості у взаєминах.

Завдання профілактичної роботи фокусуються на складових сферах віктимності у молоді, зокрема: уявлення про себе (когнітивний аспект), самооцінка (оціночний аспект), ставлення до себе (емоційний аспект).

Структура програми. Програма включає в себе 7 занять. Тривалість одного заняття близько 1-ї години. Загальна кількість часу – 7 годин. Періодичність проведення занять – 3 рази на тиждень. Форма проведення психокорекційної програми – тренінг.

Кількість учасників в одній групі – 10 осіб.

Мета програми: подолання психологічних чинників які взаємопов'язані з віктимністю.

Кожне заняття тренінгу складається з трьох частин – вступної частини, основного змісту та рефлексії:

1. Вступна частина включає в себе ознайомлення з основною частиною та підготовкою учасників до її проведення.

2. Основний зміст включає такі форми: ігри, мозковий штурм, групові дискусії, вправи і завдання, що допомагають зрозуміти і засвоїти головну тему заняття та досягти мети, яка стоїть перед даним заняттям.

3. Рефлексія передбачає обмін між учасниками своїми думками, враженнями, почуттями, пов'язаними з темою заняття. Вона проводиться в кінці кожного заняття. У тренінгу необхідна робота «тут і тепер» з безпосередніми почуттями і відчуттями: це дасть змогу покращити програму в майбутньому.

Перша сесія «Знайомство».

Спрямована на ознайомлення з цілями і завданнями, основними принципами і параметрами групової роботи, а також на прояснення очікувань учасників тренінгу від майбутньої роботи. Включає в себе теоретичну та практичну частини: теоретична – спрямована на роз'яснення ходу роботи, яка буде відбуватись в процесі взаємодії протягом тренінгу. Практична - вправи, спрямовані на формування довірчої атмосфери у групі, налагодження контакту з учасниками, а саме вправа:

«Спільні інтереси»: Створіть групову діяльність, в якій учасники повинні знайти спільні інтереси один одного. Попросіть учасників розповісти про свої хобі, улюблені книги, фільми або подорожі. Це допоможе побудувати спільну основу та знайти спільні точки контакту між учасниками групи, що дасть кращий результат в подальшій співпраці групи.

Мета: самовизначення членів групи й визначення групою цілей своєї роботи; актуалізація внутрішньої готовності до змін і самозмін; створення в групі атмосфери психологічної безпеки, яка б сприяла самопізнанню і самовиявленню.

Друга сесія «Самозвинувачення».

Сесія відбувається за допомогою вправ, які спрямовані на переконання у власній цінності, зміцнення самовизнання та боротьбу з самозвинуваченням. Вони створюють можливість для учасників ділитися своїми переживаннями та отримувати підтримку від інших у групі:

- 1) «Заміна негативних думок»: учасники мають розподілитися на пари. Кожна пара має письмово записати негативну думку або самозвинувачення, з якими вони часто стикаються. Потім пари міняються записками та перекручують ці негативні думки в позитивні, реалістичні твердження. Наприклад, замість "Я ніколи не роблю нічого правильно" може стати "Я роблю багато правильних речей, іноді можуть бути помилки, але я вчуся з них".
- 2) «Зніми ланцюжок»: учасники мають уявити ситуацію, коли вони починають звинувачувати або критикувати себе. Кожен учасник має уявити, що вони носять ланцюжок на руці. Потім, уявляючи себе в цій ситуації, вони повинні висловити позитивне твердження, яке спростовує власне звинувачення і дозволяє зняти ланцюжок. Це символізує зупинку негативного самозвинувачення та підсилює позитивне самовизначення. Дуже важливо, аби не тільки за допомогою інших членів групи, але й безпосередньо кожен учасник

самостійно зміг спростувати власні самозвинувачення та бачити позитивний бік ситуації.

Мета: запобігти розвитку непродуктивних захисних механізмів на кшталт схильності до самозвинувачень.

Третя сесія «Впевненість».

Вправи спрямовані на підвищення власної цінності, самовизначення та усвідомлення внутрішніх ресурсів. Вони допомагають учасникам бачити свою власну цінність і позитивні риси, що сприяє розвитку самооцінки та самоповаги. Використовуються наступні вправи:

- 1) «Визначення особистих цінностей»: учасники мають скласти список своїх особистих цінностей. Це можуть бути такі речі, як чесність, творчість, справедливість, допомога іншим або розвиток себе. В результаті вони мають розглянути як вони використовують ці цінності в житті та чим вони особливі.
- 2) «Сила історій успіху»: кожний учасник має розповісти історію успіху зі свого життя, де вони досягли значного результату або подолали складнощі. Після кожної історії, група може виразити своє визнання та позитивний відгук щодо досягнень учасників. Це сприятиме усвідомленню власної потужності і цінності.
- 3) «Прийняття себе з усіма недоліками»: Ніхто не є ідеальним, і це включає кожного. Учасники мають прийняти себе з усіма своїми недоліками і недосконалістю. Учасники складають список своїх недоліків і розмірковують над тим, чи можна їх перетворити на позитивні якості або можливості для зростання. Наприклад: « Я дуже повільно виконую завдання, але підхожу до їх виконання відповідально».

Мета: підвищити рівень самоцінності учасників групи та їх рівень впевненості у собі.

Четверта сесія «Самовладання».

Використовуються вправи, які можуть допомогти учасникам тренінгу підвищити свою свідомість, навчитися керувати емоціями і розвивати стійкі навички самовладання та самоконтролю:

- 1) «Розділити успіх»: учасники мають поділитися своїми успіхами у впровадженні самовладання і самоконтролю. Кожен учасник може розповісти про випробування, з якими він стикався, і як він їх переборов. Це стимулює позитивну атмосферу і взаємну підтримку у групі.
- 2) «Тренування емоційної регуляції»: учасники тренуються в регулюванні своїх емоцій. Учасникам демонструються фотографії та відео, що викликають різні емоції. Учасники повинні визначити, яку емоцію викликає кожна ситуація і як вони можуть позитивно вплинути на свої емоції у цих ситуаціях.

Мета: сформувати стійкі навички самовладання, що дозволять підвищити емоційну стабільність, самоконтроль, у тому числі, як на рівні експресивних проявів, так і дотримання нормативності поведінки.

П'ята сесія «Відкритість».

Використовуються вправи спрямовані на побудову співпраці, спільності та довіри між учасниками групи, що сприятиме розвитку соціальної відкритості та зменшенню надмірної недовірливості:

- 1) «Співпраця»: учасники отримують групове завдання, в якому вони повинні спільно працювати для досягнення спільної мети. Запропонуйте завдання, яке вимагає взаємодії, обміну ідеями та співпраці. Це допоможе учасникам розробити навички спільної роботи, побудувати взаємну довіру і знизити недовірливість. Найпростішим для спільної взаємодії може стати спільний проект, наприклад: учасники мають придумати спільний благодійний фонд та розподілити обов'язки в ньому між собою, це дасть змогу попрацювати в команді та визначити сильні сторони кожного з учасників які вони б застосували в діяльності фонду.

- 2) «Спільність досвіду»: учасники мають поділитися своїми особистими історіями, коли вони пережили недовіру або негативний досвід зі сторони інших людей. Потім обговорюють, які висновки можна зробити з цих історій та як можна підійти до відносин з більшою відкритістю та поміркованістю.

Мета: розвинути соціальну відкритість за рахунок мінімізації надмірної недовірливої підозрливості щодо оточуючих

Шоста сесія «Особисті кордони».

Використовуються вправи, які допоможуть учасникам розвинути свідомість про власні кордони, підвищити власну цінність та навчитися ефективно відстоювати свої кордони взаємин з іншими людьми:

- 1) «Мої особисті кордони»: учасники мають створити список своїх особистих кордонів або меж, які вони вважають важливими у своїх взаєминах з іншими людьми. Нехай кожен учасник поділиться своїми кордонами з групою і пояснить, чому вони їх цінують та чому саме вони є важливими для них.
- 2) «Сценарій відстоювання»: створюється ситуація, де учасники відтворюють сценарії, в яких їм доведеться відстоювати свої кордони. Наприклад, можна створити ситуації, де учасникам потрібно буде сказати "ні" до надмірних вимог або запитів, встановлюючи свої межі. Після кожної сцени можна провести обговорення та взаємний відгук про те, як учасникам вдалося відстояти свої кордони та з чим виникали складнощі.
- 3) «Спільне створення правил»: разом з групою створюється список правил та норм поведінки, які сприяють наснаженню на цінування власних кордонів і їх відстоюванню. Кожен учасник може додати свої пропозиції до списку. Потім можна провести обговорення, як можна застосовувати ці правила у практичних ситуаціях та як вони можуть сприяти зміцненню кордонів взаємин.

Обговорити з учасниками та отримати рефлексію стосовного всього курсу та провести повторний тест з метою виявлення змін в наслідок тренінгової роботи.

Мета: наснажити цінувати власні кордони із готовністю щодо їхнього відстоювання, на противагу надмірної гнучкості у взаєминах, підбити підсумки участі у програмі, визначити отримані у ході програми результати учасників.

Сьома сесія «Підсумки».

По закінченню проведення тренінгових занять проводиться заключна зустріч. В ході останньої зустрічі проводиться заключне тестування за використаними методиками вхідного тестування для порівняння змін та зрушень, які відбулися у процесі програми. Також в ході останньої зустрічі проводяться індивідуальні бесіди з учасниками та обговорюються в групі враження від всіх зустрічей.

Мета: підбити підсумки участі у програмі, визначити отримані у ході програми результати для учасників.

Структура профілактичної програми

№з/п заняття	Назва вправи	Час проведення
Заняття №1 «Знайомство»	1. Привітання з учасниками тренінгу та презентація програми тренінгу для учасників	20 хвилин
	2. Ознайомлення з правилами групової взаємодії	5 хвилин
	3. Вправа «Спільні інтереси»	30 хвилин
	4. Рефлексія	5 хвилин
Заняття №2 «Самозвинувачення»	1. Привітання та обговорення мети завдань на заняття	5 хвилин
	2. Завдання «Заміна негативних думок»	20 хвилин
	3. Вправа «Зніми ланцюжок»	20 хвилин
	4. Рефлексія	5 хвилин
Заняття №3 «Впевненість»	1. Привітання та обговорення мети завдань на заняття	5 хвилин

	2. Вправа «Визначення особистих цінностей»	10 хвилин
	3. Вправа «Сила історій успіху»	20 хвилин
	4. Вправа «Прийняття себе з усіма недоліками»	10 хвилин
	5. Рефлексія	5 хвилини
Заняття №4 «Самовладання»	1. Привітання та обговорення мети завдань на заняття	5 хвилин
	2. Вправа «Розділити успіх»	20 хвилин
	3. Вправа «Тренування емоційної регуляції»	20 хвилин
	4. Рефлексія	5 хвилин
Заняття №5 «Відкритість»	1. Привітання та обговорення мети завдань на заняття	5 хвилин
	2. Вправа «Співпраця»	25 хвилин
	3. Вправа «Спільність досвіду»	15 хвилин
	4. Рефлексія	5 хвилин
Заняття №6 «Особисті кордони»	1. Привітання та обговорення мети завдань на заняття	5 хвилин
	2. Вправа «Мої особисті кордони»	15 хвилин
	3. Вправа «Сценарій відстоювання»	15 хвилин
	4. Вправа «Спільне створення правил»	15 хвилин
	5. Рефлексія	5 хвилин
Заняття №7 «Підсумки»	1. Привітання та рефлексія всього курсу	20 хвилин
	2. Проведення індивідуальних бесід з кожним учасником групи	40 хвилин

Після завершення проведення профілактичної програми нами був проведений повторний тест з використанням психодіагностичних методик, які використовувалися перед початком формувального експерименту, яке допомогло проаналізувати ефективність заходів психологічної профілактики та розробити рекомендації щодо реалізації подібних профілактичних програм у практиці соціальної роботи.

Достовірність позитивної динаміки особистісних змін була перевірена методиками: дослідження самоствалення (С. Р. Пантілєєв) та 16 факторна методика Р. Б. Кеттелла (Див. Таб. 3.2.1.)

Таблиця 3.2.1

Динаміка змін провідних показників до та після проведення тренінгу з експериментальною групою

Методика дослідження самоствалення С.Р.Пантілєєва

	Відвертість	Самовпевненість	Самокерівництво	Демонстроване «Я»	Самоцінність	Самоприйняття	Самоприв'язаність	Конфліктність	Самозвинувачення
Тест	6,1	9	6,5	6,9	10	8,4	6,3	4,6	3,2
Ретест	5,7	9,7	6,9	7,4	10,8	9,1	5,8	4,2	4,3

Методика Р. Б. Кеттелла

	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q1	Q2	Q3	Q4	MD
Тест	7,4	5,6	6,7	5,9	5,4	6,9	6,7	6	6,7	6	7,5	6,8	5,3	5,9	6,4	6,3	6,4
Ретест	7,8	5,6	6,4	5,8	5,7	6,7	6,6	6	6,3	6	6,9	6,7	5,2	5,9	6,3	6,4	5,8

Аналіз динаміки провідних психологічних показників учасників експериментальної групи підтвердив позитивні зміни, що відбулися під впливом тренінгових заходів. Виявлено тенденцію до зниження рівня самозвинувачення, зростання рівня емоційної стабільності, підвищення рівня відкритості та самоприйняття, а також формування усвідомлення цінності власних кордонів.

Під час ретестування експериментальної групи, що складалася з 10 осіб з різним рівнем віктимності, було виявлено позитивну динаміку особистісних змін, яка стала результатом проведених тренінгових заходів.

Навіть незначні зміни, зафіксовані під час пілотажного формувального експерименту, підтверджують ефективність запропонованої програми. Це дає підстави стверджувати, що при широкому впровадженні та систематичному інтенсивному застосуванні даного тренінгу можна очікувати значні позитивні зміни у молоді та зниження рівня віктимності. Крім того, програма може служити ефективним засобом профілактики віктимності у молоді. Для досягнення цілей програми, разом з іншими профілактичними заходами, рекомендується проводити її систематично у системі соціальної роботи.

Висновки до розділу 3

Задля того, щоб реалізувати поставлену нами у процесі профілактичної програми мету дослідження, ми обрали тренінговий формат. Програма, основна мета якої – подолання психологічних чинників які взаємопов'язані з віктимністю, здебільшого була спрямована на поліпшення наступних особистісних характеристик: попередження розвитку непродуктивних захисних механізмів на кшталт схильності до самозвинувачень, підвищення почуття власної цінності та впевненості у собі, формування стійких навичок самовладання, що підвищить емоційну стабільність, самоконтроль, розвиток соціальної відкритості за рахунок мінімізації надмірної підозрливості до оточуючих, наснаження на цінування власних кордонів із готовністю щодо їхнього відстоювання. Враховуючи результати емпіричного дослідження, ми розробили програму націлену на подолання психологічних чинників, які взаємопов'язані з віктимністю. Нами було доведено у другому розділі нашої роботи, що віктимність тісно пов'язана з само ставленням людини та її особистісними характеристиками.

Програма профілактики віктимності у молоді включає в себе 7 сесій. Тривалість одного заняття близько 1-ї години. Загальна кількість часу – 7

годин. Періодичність проведення занять – 3 рази на тиждень. Кількість учасників в одній групі – 10 осіб.

За результатами ретесту по вхідним методикам, ми виявили позитивну динаміку, а саме: виявлено тенденцію до зниження рівня самозвинувачення, зростання рівня емоційної стабільності, підвищення рівня відкритості та самоприйняття, а також формування усвідомлення цінності власних кордонів.

Навіть незначні зміни, зафіксовані під час пілотажного формувального експерименту, підтверджують ефективність запропонованої програми. Це дає підстави стверджувати, що при широкому впровадженні та систематичному інтенсивному застосуванні даного тренінгу можна очікувати значні позитивні зміни у молоді та зниження рівня віктимності. Крім того, програма може служити ефективним засобом профілактики віктимності у молоді. Для досягнення цілей програми, разом з іншими профілактичними заходами, рекомендується проводити її систематично у системі соціальної роботи.

ВИСНОВКИ

1. За результатами теоретичного аналізу проблематики віктимності як чиннику булінгу серед молоді можемо зазначити, що тема досить широко та детально розглянута та продовжує вивчатись як закордонними, так і вітчизняними фахівцями. Віктимність – це характеристика особистості, яка робить її вразливою до нападів на себе. З точки зору одних дослідників, вона виражається у нерозважливій, необачній, легковажній та необережній поведінці потерпілого, яка тим самим підштовхує правопорушника бачити в особі «легку здобич» – жертву, яка не чинитиме активного спротиву. На думку інших науковців віктимною поведінку людини може робити будь-яка її ознака, яка викликає відгук (реакцію) у правопорушника чи може бути будь-яким чином порушено через несприятливі обставини: гендер, зовнішність, стан здоров'я, характеристики матеріального стану тощо . Також ми виявили, що це поняття тісно пов'язане з «булінгом».

2. Проблема булінгу окреслюється у його видовій класифікації: фізичний (включає в себе побиття, підніжки, сексуальне домагання тощо), психологічний (включає в себе образливі висловлювання чи інші нефізичні прояви), кібербулінг (цькування за допомогою інформаційно-комунікативних технологій) та соціальний (емоційний), який передбачає соціальне ізолювання жертви. До того ж, нами було з'ясовано, що жертва булінгу є переважно тихою, спокійною, сором'язливою, слабшою за свого нападника, має підвищену тривожність та низьку самооцінку, проте відслідковуються і інші випадки в яких жертва булінгу із завищеною самооцінкою та неадекватним усвідомленням своїх власних сил.

3. Для того, щоб виявити зв'язок самоствавлення та віктимності досліджуваних з чинниками булінгу ми організували та провели дослідження. Відтак, гіпотеза нашого емпіричного дослідження полягає у тому, що саме віктимність та низьке самоствавлення індивіда можуть виступати соціально психологічними чинниками булінгу серед молоді. Згідно усередненого профілю досліджуваних нами виявлені наступні

найбільш виражені риси: невпевненість у собі, низький рівень самокерівництва, схильність до самозвинувачення, та емоційна нестабільність. Проведений кореляційний аналіз продемонстрував також вагомі зв'язки піддатності булінгу з такими характеристиками, як замкнутість; надмірна експресивність, дипломатичність та підозрілість.

4. Із наведеного аналізу можна дійти висновку, що для зменшення віктимності підлітка щодо булінгових зазіхань, необхідно у процесі профілактичної роботи розвивати рефлексивність, для здатності розуміти та визнавати власні помилки, розвивати впевненість у собі та власних особистісних якостях, а також підвищувати значення самоцінності у власних очах. Адже впевнена у собі людина, яка здатна цінувати себе як особистість, спроможна толерантно поважати й інших людей, цінуючи їхні особистісні та власні кордони.

5. Реалізована нами програма, основна мета якої – подолання психологічних чинників які взаємопов'язані з віктимністю, була спрямована на поліпшення наступних особистісних характеристик: попередження розвитку непродуктивних захисних механізмів на кшталт схильності до самозвинувачень, підвищення почуття власної цінності та впевненості у собі, формування стійких навичок самовладання, що підвищить емоційну стабільність, самоконтроль, розвиток соціальної відкритості за рахунок мінімізації надмірної підозрілості до оточуючих, наснаження на цінування власних кордонів із готовністю щодо їхнього відстоювання. Програма профілактики включала в себе 7 сесій. Тривалість одного заняття близько 1-ї години. Загальна кількість часу – 7 годин. Періодичність проведення занять – 3 рази на тиждень. Кількість учасників в одній групі – 10 осіб.

6. Результати ретесту по вхідним методикам вказали на позитивну динаміку, а саме: тенденцію до зниження рівня самозвинувачення, зростання рівня емоційної стабільності, підвищення рівня відкритості та самоприйняття, а також формування усвідомлення цінності власних кордонів.

Навіть незначні зміни апробованої програми підтверджують її ефективність. Тому, при систематичному інтенсивному застосуванні даного тренінгу можна очікувати більшою мірою позитивні зміни у молоді та зниження рівня їх віктимності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д. Теоретичні основи соціальної взаємодії : підручник. Київ, 2019. 260 с.
2. Бантишева О. О. Основні підходи до дослідження проблеми схильності особистості до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / Ун-т менедж. Освіти НАПН України. – К. : АТОПОЛ, 2014. – 264 с.
3. Бовть, О. Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема / О. Б. Бовть // Соціальна психологія. – 2014.
4. Богдан В. Проблема шкільного булінгу серед підлітків. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. Вип. 9. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс, 2019. URL : <https://drive.google.com/file/d/18G8pmG3NAk5f4ols2rlz4d9vYwmFFAs4/view> 11.
5. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки / О.І. Бондарчук, Т.М. Вакуліч. – К. : Наук. світ, 2010. – 300 с.
6. Босак О. С. Агресивна поведінка у підлітковому віці як соціальна проблема/ Наукові праці МАУП : зб. наук. пр. / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – Київ, 2016.
7. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник для ВНЗ/ Міністерство освіти і науки України ; Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка.-Київ : Центр учбової літератури, 2016.
8. Гарькавець, С. О. Психологія підліткової віктимності: монографія / С. О. Гарькавець. – Луганськ: вид-во «Ноулідж», 2013.
9. Годецька Т. Нова українська школа на шляху вирішення проблеми булінгу/ Т. Годецька .-2018.
10. Гончаренко А. Р. Особливості агресивних реакцій молоді з різною схильністю до віктимної поведінки : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра : спец. 053 - психологія / наук. кер. Л. О. Колісник. Суми : СумДУ, 2022. 103 с.

11. Гришко В. І. Історико-правова характеристика поняття «булінг». Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 3. С. 9–17.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35621>.
12. Громико Д. В. Схильність до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності : робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра : спец. 053 - психологія / наук. кер. Н. М. Теслик. Суми : СумДУ, 2022. 104 с.
13. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : психологічні науки. 2013. № 114. С. 46–50.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPN_2013_114_12.
14. Гура, С. О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей / С. О. Гура // Проблеми екстремальної та кризової психології. Харків – 2017.
15. Давиденко, В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки / В. Л. Давиденко // Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика: Європейські перспективи. – 2014.
16. Докторович М. О. Віктимність особистості: етіологія та генеза/М. О. Докторович // Соціальна педагогіка : теорія та практика. - 2009.
17. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: навч. посіб. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка, 2000.
18. Джужа О. М. Головні тенденції еволюції віктимології як розділу кримінології та науки про жертву злочину / О. М. Джужа, С. С. Чернявський // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 1. С. 5-17.
19. Зварич І. Булінг у закладах освіти України і США / І. Зварич // Нова педагогічна думка. - 2020.
20. Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання/ Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2017.

21. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24): Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X : станом на 19 квіт. 2023 р.

22. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі / О. Кормило // Проблеми гуманітарних наук. Серія : Психологія. 2015. Вип. 37. С. 174–187.

23. Король А. Причини та наслідки дослідження явища булінгу // Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1 – 2. 190 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/buling_article.Pdf.

24. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Київ, 2010. С. 126–131.

25. Марисюк К. Б. Типи жертв злочинів // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 445-448. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_824_74.

26. Коковіхіна, О. С. Агресивність у контексті гендерної ідентичності / А. В. Коверец // Інсайт : психологічні виміри суспільства : матер. міжнар. конф. / ред. кол. : І. С. Попович, С. І. Бабатіна, І. Р. Крупник та ін. – Херсон : ВД «Гельветика», 2019.

27. Погорелова О. І. Психологічні особливості підлітків, включених в ситуацію кібербулінгу, Ужгород, 2016.

28. Програма «Не будь жертвою». / Рижак О. В Режим доступу: <https://docs.google.com/document/d/1hIVtyafpdwP5JbXdmtDsQD2PD-p0eCPvdscj9y6cHu8/edit?usp=sharing>

29. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

30. Рень Л. В. Підліткова віктимність у соціально-педагогічному вимірі. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: педагогічні науки. 2016. № 133. С. 177–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_44.

31. Романенко О. В. Напрями психопрофілактики віктимної поведінки неповнолітніх. Юридична психологія. 2018. №2(23). С. 72–82. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/891>.

32. Савельєв, Ю. Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? / Савельєв Ю.Б., Салата Т.М. // Наукові записки НАУКМА. - 2009. - Т. 97 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. - С. 71-75. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3963>

33. Семенюк Л. К. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків.- Київ, 2018.

34. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 169–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2015_1_36.

35. Сорочан Д.А. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 6. С. 12–19. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/6/4.pdf>

36. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу / С. С. Стельмах // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика : зб. наук. пр. Вип. 8. К. : Ін-т обдарованої дитини, 2012. С. 196–202

37. Сушик Н. Соціально-педагогічна профілактика віктимної поведінки підлітків: теоретичний аспект. Нова педагогічна думка. 2016. № 1. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2016_1_12.

38. Теслик Н. М. Віктимологія : навч. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2021. 71 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/85998>

39. Фройд, З. Три нариси з теорії сексуальності // Психологія і суспільство. 2008. № 4. С. 45-91.

40. Чаплак Я.В., Чуйко Г.В. Віктимність як соціально-психологічна проблема сучасності / Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т.Х . Психологія навчання. Генетична психологія. Медична

психологія. Вип.28. К.:ДП «Інформаційно аналітичне агентство». 2016. - С.454-466. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/43.pdf>

41. Шубертій Н.Г., Сомова М.А. Психологічні особливості підліткової агресивності. Тези доповідей науковопрактичної конференції / Редкол. :В.В. Наумик (відпов. ред.).-Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка»,2020.

42. Hentig H. Remarks on the interaction of perpetrator and victim. *Journal of criminal law and criminology* (1931-1951). 1940. Vol. 31, no. 3. P. 303. URL: <https://doi.org/10.2307/1137415>

43. Hughes M. *Handbook for developing emotional and social intelligence. Best practices, case studies, and strategies/* M. Hughes, H. Thompson. – San Francisco, 2009.

44. Olweus D. *Bullying in schools: Facts and intervention.* *Kriminalistik*, 2010, 64.6: 351-61.

45. Vedernikova A. *Criminological characteristics of cyberbullying and its types.* *Information and law.* 2021. № 3(38). С. 99–108. URL: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.3\(38\).243813](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.3(38).243813).

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати опитування респондентів за методикою ROBVQ на рівень булінгової віктимності та методики діагностики самоствавлень (МИС)

№	Вік	ROBVQ	Досвід піддагності булінгу	Відкритість	Самовпевненість	Самокерівництво	Дзеркальне я	Самоцінність	Самоприряття	Самоприв'язаність	Конфліктність	Самозвинування
1	21	9	1	7	10	10	7	14	10	8	6	2
2	19	10	1	8	9	7	5	12	8	6	4	3
3	20	29	2	4	7	6	8	10	7	6	2	4
4	18	31	2	8	8	4	9	9	8	4	2	3
5	17	21	1	6	11	7	8	10	8	5	2	1
6	19	8	1	5	10	6	7	9	7	4	1	3
7	19	17	1	5	8	7	6	8	9	4	3	1
8	19	10	1	6	7	5	4	7	6	5	2	2
9	20	11	1	5	12	4	8	8	5	4	4	2
С	21	9	1	6	11	5	7	10	8	4	2	2
11	23	7	1	5	10	8	8	11	8	3	1	5
12	17	33	2	6	11	5	7	10	8	1	3	9
13	19	12	1	6	12	9	8	10	7	5	3	3
14	17	41	3	4	6	3	8	9	8	5	5	8
15	18	12	1	6	9	9	8	12	9	3	2	2
16	18	17	1	4	11	10	5	10	8	5	6	2
17	19	8	1	6	12	7	8	12	8	4	1	2
18	20	26	2	4	11	5	8	10	9	4	5	5
19	20	6	1	6	12	4	7	12	9	4	7	3
20	21	24	2	4	8	5	4	10	6	3	8	1
21	18	5	1	6	11	8	7	12	9	3	2	3
22	19	12	1	5	12	8	7	11	7	4	3	4
23	18	11	1	6	10	11	7	9	7	3	6	2
24	19	8	1	6	11	9	8	10	7	3	2	3
25	17	9	1	4	10	10	8	11	8	2	2	4
26	19	16	1	6	12	7	6	12	9	2	4	5
27	19	51	3	3	11	5	3	8	10	3	3	6
28	19	11	1	6	12	5	9	12	10	5	8	7
29	18	21	1	4	11	7	8	10	11	4	2	4
30	18	9	1	5	10	8	7	11	11	5	3	5

31	20	11	1	6	11	5	8	12	10	5	6	6
32	21	6	1	8	10	11	8	13	10	8	7	6
33	20	21	2	9	12	11	10	12	11	8	13	3
34	23	11	1	9	10	11	10	11	9	7	10	5
35	20	17	1	10	13	11	9	14	12	10	13	4
36	21	15	1	8	7	6	9	6	7	8	7	5
37	21	37	2	9	9	7	8	12	10	14	6	9
38	20	9	3	4	5	3	5	7	6	5	2	3
39	19	30	1	9	7	8	9	13	12	10	11	9
40	18	42	3	4	4	5	7	5	6	7	5	5
41	21	9	1	10	9	10	8	14	10	8	6	1
42	20	27	2	6	9	10	6	10	8	8	5	4
43	18	11	1	7	11	12	7	14	10	8	6	2
44	19	8	1	8	10	10	8	14	11	8	7	3
45	18	21	2	7	8	9	5	10	8	7	5	2
46	19	11	1	9	7	10	5	14	10	9	8	2
47	19	12	1	7	10	9	8	13	11	8	6	2
48	20	28	2	6	8	4	5	8	7	7	5	5
49	20	11	1	6	11	10	7	10	11	10	7	1
50	21	14	1	8	10	10	8	14	10	9	7	2
51	22	15	1	7	9	8	8	13	11	9	7	1
52	21	17	1	6	9	9	6	12	9	7	5	3
53	20	18	1	8	11	11	8	13	10	8	7	3
54	22	8	1	9	10	10	7	10	10	8	6	2
55	21	7	1	10	12	11	8	13	10	9	5	2
56	23	8	1	8	11	11	8	14	11	8	6	2
57	19	21	2	6	9	7	5	11	9	7	5	3
58	18	17	1	8	9	10	8	14	11	8	6	3
59	17	29	2	5	9	8	6	9	9	5	6	5
60	18	5	1	8	12	10	7	14	11	11	7	2
61	18	4	1	10	11	11	8	13	9	7	5	1
62	19	32	2	9	7	8	5	7	9	5	7	6

Додаток Б

**Результати опитування респондентів за поліфакторним особистісним
опитувальником Р.Кеттелла**

№	MD	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q1	Q2	Q3	Q4
1	7	9	4	7	4	4	8	7	7	6	5	6	8	5	4	8	7
2	6	8	4	5	6	4	7	8	6	6	5	7	6	4	4	8	6
3	4	9	5	3	6	7	8	4	8	4	6	7	2	3	4	8	4
4	8	2	3	5	7	4	4	3	6	8	4	5	4	7	6	5	4
5	9	7	4	5	6	5	7	6	8	5	4	7	8	5	5	7	6
6	7	8	5	7	4	5	7	7	6	8	4	6	7	4	5	7	6
7	7	8	3	7	5	4	7	8	5	6	4	7	7	4	5	6	5
8	6	7	5	4	5	3	6	7	8	5	6	4	7	4	6	4	5
9	6	9	6	8	10	6	7	5	6	4	6	5	6	5	6	4	4
10	8	3	4	9	4	5	6	8	6	5	8	7	4	5	5	7	6
11	6	5	5	6	4	5	4	7	8	6	4	7	6	4	5	5	4
12	5	7	6	4	5	4	7	8	10	10	5	6	7	6	4	5	7
13	7	8	7	4	5	7	4	6	4	8	9	10	8	9	7	6	6
14	3	4	6	3	4	10	6	4	6	7	9	4	10	3	2	4	5
15	6	4	5	6	7	8	6	5	4	6	4	5	7	8	9	8	4
16	8	4	7	8	6	4	5	6	7	4	5	9	8	4	5	4	6
17	7	9	5	6	4	7	8	6	6	4	5	7	6	5	4	7	8
18	5	4	3	4	5	6	7	2	4	6	2	4	3	4	5	7	5
19	8	6	4	4	5	6	7	6	4	5	4	6	7	8	7	4	6
20	5	6	4	5	7	6	4	5	5	6	4	7	6	4	5	4	6
21	6	4	7	7	5	4	6	7	4	5	6	7	5	6	5	4	5
22	9	11	7	6	10	8	2	10	11	8	9	5	4	6	11	10	8
23	8	5	4	6	4	5	7	8	9	7	4	11	8	10	8	7	8
24	9	5	4	7	6	4	5	4	7	8	9	4	10	5	6	7	8
25	7	8	5	8	10	8	4	6	4	8	7	4	6	2	7	8	9
26	7	8	4	7	5	6	7	8	9	4	5	6	4	7	8	6	9
27	3	3	7	3	4	8	5	10	4	8	2	11	2	10	11	8	9
28	6	5	3	6	4	5	7	8	6	2	4	6	8	5	6	7	8
29	4	6	4	6	5	4	6	8	7	4	6	5	4	9	7	4	5
30	6	10	3	8	6	5	8	8	7	5	8	8	4	5	3	7	5
31	6	5	7	8	4	3	8	4	5	9	4	4	9	5	6	7	9
32	8	11	6	9	4	9	11	8	6	11	4	5	6	7	8	6	4
33	10	12	7	8	10	9	8	11	8	10	11	7	4	5	7	9	8
34	9	12	8	7	9	7	6	9	7	8	4	4	5	6	6	7	8
35	10	11	9	8	9	12	9	8	8	4	7	7	6	3	8	6	6
36	6	8	9	7	5	3	8	7	5	4	5	8	7	3	4	2	4
37	9	8	6	8	7	7	8	6	8	7	6	7	8	6	7	6	8
38	4	5	5	3	4	5	5	6	5	4	3	4	6	5	4	7	6
39	10	11	10	12	10	9	11	9	8	9	10	11	12	11	10	7	8
40	3	3	5	4	5	6	4	4	6	5	9	9	8	6	6	4	8
41	8	10	5	7	5	6	8	7	6	6	5	6	8	6	6	8	7

42	7	7	4	4	5	6	8	9	9	9	8	8	10	10	5	8	8
43	7	8	4	7	4	4	8	8	8	6	6	8	8	5	6	8	8
44	8	9	4	7	5	5	8	7	7	6	5	5	8	6	5	9	7
45	7	8	5	4	4	4	7	4	4	5	9	7	8	9	5	4	3
46	8	10	5	8	5	4	8	7	8	6	6	5	9	6	5	9	8
47	7	10	5	7	6	3	8	7	8	7	7	8	8	5	4	8	8
48	4	8	4	4	6	8	4	8	9	9	9	8	10	6	4	8	8
49	6	5	6	5	4	5	6	6	4	7	8	6	8	9	8	10	7
50	7	9	5	8	4	5	7	6	6	7	6	5	9	4	6	7	7
51	8	10	5	8	5	5	9	8	7	7	6	7	9	6	6	9	8
52	6	8	3	6	3	3	7	6	6	4	5	4	7	4	5	7	8
53	8	10	5	8	5	5	9	8	8	7	6	7	9	6	5	9	8
54	7	8	5	7	6	6	7	5	5	6	7	6	7	5	4	8	7
55	8	10	5	8	9	9	7	9	4	5	7	8	8	5	6	7	6
56	7	12	7	10	7	8	10	5	6	5	4	6	6	5	4	8	6
57	7	8	4	6	3	3	8	7	6	4	7	7	4	2	3	7	6
58	8	6	6	7	5	6	7	6	4	5	6	5	7	6	5	7	8
59	5	7	4	4	5	5	4	4	8	9	10	8	11	6	4	5	4
60	7	9	4	7	4	4	8	7	7	6	5	6	8	5	4	8	7
61	6	11	6	9	10	6	8	9	5	6	7	6	5	8	7	9	5
62	3	6	5	5	6	10	3	5	8	9	8	7	10	6	3	4	8

**Адаптована та модифікована професором Александровим Д. О.
методика ROBVQ**

Позначте хрестиком у відповідній колонці біля кожного твердження з питань цькування тебе в школі чи по за школою протягом останніх місяців перерахованими нижче способами?

	Твердження	нічого подібно го не траплял ося	в останні місяці подібне траплял ося 1-2 рази	буває 2-3 рази на місяць	приблизно разів на тиждень	кілька разів на тиждень	трапляється щодня
1	Мені давали неприємні прізвиська						
2	З мене сміялися						
3	Мене прикро дражнили						
4	Інші учні демонстративно уникають мене						
5	Інші учні навмисно виключали мене з кола своїх друзів						
6	Деякі знайомі повністю ігнорували мене коли я звертався						
7	Мене били чи штовхали						
8	Мене замикали десь						
9	Інші говорили неправду про мене						
10	Інші поширювали плітки про мене						
11	Інші намагалися посварити мене з моїми друзями						
12	Мене принижували та знімали це на телефон						
13	Про мене писали образливі висловлення у соцмережах						

14	Інші намагалися налаштувати моїх знайомих проти мене						
15	Інші писали про мене грубощі на дошці (стінах тощо)						
16	У мене відбирали гроші						
17	Забирали мої речі						
18	Інші псували мої речі						
19	Загрожували робити те, що мені не подобається						
20	Мене цькували неприємними прізвиськами						
21	Мене ображали через мою національності						
22	Навмисно негативно висловлювалися щодо моїх друзів, знаючи, що мені це неприємно						
23	Навмисно образливо висловлювалися щодо моєї родини чи батьків						
24	Навмисно негативно висловлювалися щодо моїх братів чи сестер						
25	Мене обзивали неприємними прізвиськами, коментарями чи жестами із сексуальним підтекстом						
26	Інші знущалися з моєї зовнішності чи зросту						
27	Інші знущаються з мого навчання						
28	По відношенню до мене допускають грубі жарти						
29	Інші обманюють мене						
30	Інші без приводу кричать на мене						

**Блок питань на віктимність Адаптованої та модифікованої
методики ROBVQ (Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire)**

Breivik K., Olweus D. An item response theory analysis of the Olweus Bullying scale. *Aggressive Behaviour*, 2015, no. 41(1), pp. 1—13. DOI:10.1002/ab.21571

Бушина Е.В., Муминова А.М. Адаптация русскоязычной версии опросника Ольвеуса «Роли жертвы и агрессора в ситуации школьного буллинга» // *Социальная психология и общество*. 2021. Том 12. № 2. С. 197–216. doi:10.17759/sps.2021120212

КЛЮЧ:

Обробка здійснюється у підрахуванні балів за кожну позначку у стовпчиках:

Позначка у стовпчику «нічого подібного не траплялося» - 0 балів.

Позначка у стовпчику «в останні місяці подібне траплялося 1-2 рази» - 1 бал.

Позначка у стовпчику «буває 2-3 рази на місяць» - 2 бали.

Позначка у стовпчику «приблизно раз на тиждень» - 3 бали.

Позначка у стовпчику «кілька разів на тиждень» - 4 бали.

Позначка у стовпчику «трапляється щодня» - 5 балів.

Критерії оцінки

0-30 балів відсутня віктимність

31-60 балів низький рівень віктимності

61-90 балів середній рівень віктимності

91-120 балів високий рівень віктимності

121-150 балів дуже висока віктимність.